

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA

**LIETVĀRDA DZIMTES SVĀRSTĪBAS MŪSDIENU LATVIEŠU
VALODĀ**

BAKALaura DARBS

Autore: **Megija Kokoreviča**

Studenta apliecības Nr.: mk16081

Darba vadītājs: Dr. philol. prof. Andra Kalnača

RĪGA 2019

ANOTĀCIJA

Bakalaura darba tēma ir „Lietvārda dzimtes svārstības mūsdienu latviešu valodā”. Bakalaura darba mērķis ir izpētīt teorētisko literatūru par dzimtes kategoriju un analizēt amatu un profesiju nosaukumus, nedzīvu priekšmetu nosaukumus, kā arī citus lietvārdus, kuriem mūsdienu latviešu valodā novērojamas dzimtes svārstības.

Bakalaura darbs sastāv no trīs nodaļām. Pirmajā nodaļā „Lietvārda dzimtes kategorijas raksturojums” ir apkopota teorētiskā literatūra par lietvārda dzimtes kategoriju, dzimtes saistību ar vārda bioloģisko dzimumu, kā arī dzimšu svārstībām. Otrajā nodaļā „Lietvārda dzimte amata, profesijas un citos nosaukumos” aprakstītas svārstības oficiālā saziņā profesiju, amata nosaukumos, kā arī dažādu agrāk neitrālu, taču mūsdienās stilistiski ekspresīvu vārdu formu lietojums sarunvalodā. Trešajā nodaļā „Nedzīvi priekšmeti un dzimtes lietojuma svārstības” analizēts dzimšu lietojums vārdos, kuri nosauc nedzīvus priekšmetus – vielas, ķermeņa daļas, kā arī augus. Darba noslēgumā apkopoti secinājumi, kā arī izmantotās literatūras un avotu saraksts.

Atslēgvārdi: dzimtes kategorija, sieviešu dzimte, vīriešu dzimte, dzīvums, gramatiska transpozīcija.

ANNOTATION

The theme of bachelor's thesis is „Ambiguity of noun gender in Modern Latvian”. The aim of this work is to explore theoretical literature on the category of gender and to analyze names of professions and trades, inanimate things as well as other nouns that are experiencing ambiguity of noun gender in Modern Latvian.

The bachelor's thesis is made of three chapters. In the first chapter „Characterization of the gender category” is summarized the theoretical literature on the category of the noun gender, gender relation to the biological sex, as well as the ambiguity of noun genders. In the second chapter „Gender in names of professions and trades” are described ambiguity of professions and trades in official communication and the use of various forms of previously neutral, but today stylistically expressive words. In the third chapter „Inanimate things and ambiguity of noun gender” is analyzed use of gender in nouns that name inanimate things – substances, body parts and plants. The bachelor's thesis concludes with conclusions and list of literature and sources used in work.

Keywords: gender of noun, female gender, male gender, animate, grammatical transposition.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads.....	5
1. LIETVĀRDA DZIMTES KATEGORIJAS RAKSTUROJUMS	8
2. LIETVĀRDA DZIMTE AMATA, PROFESIJAS UN CITOS NOSAUKUMOS	14
2.1. Oficiālā saziņa.....	14
2.2. Stilistisks lietojums sarunvalodā.....	20
3. NEDZĪVI PRIEKŠMETI UN DZIMTES LIETOJUMA SVĀRSTĪBAS	26
3.1. Vielu nosaukumi	27
3.2. Ķermeņa daļu nosaukumi	32
3.3. Augu nosaukumi	35
Secinājumi	38
Izmantotās literatūras saraksts	41
Dokumentārā lapa.....	44

IEVADS

Bakalaura darba **tēma** ir „Lietvārda dzimtes svārstības mūsdienu latviešu valodā”. Valodniecībā vairumā gadījumu ir svarīga dzimtes gramatiskā izpratne, un dzimtes kategorija vispilnīgāk īstenojas tieši lietvārdos (Rozenbergs 1983, 16), tāpēc pētījuma centrā tiek izvirzītas tieši lietvārda dzimtes svārstības. Dzimtes kategorija ir plaši pētīta, taču darba **aktualitāti** apliecina dzimtes svārstības dažādos valodas funkcionālos stilos, piemēram, publicistikas tekstos, daiļliteratūrā, lietišķā stila tekstos. Mūsdienu latviešu valodas praksē vēl joprojām ir novērojama valodas lietotāju neizpratne, kādu dzimti izvēlēties konkrētās situācijās. Piemēram, diskusijas par lietvārda *sāls* dzimti, nerimstas vēl joprojām. Citi ir pārliecināti, ka *sāls* ir sieviešu dzimtes lietvārds, citi neatkāpjas no pārliecības, ka vārds *sāls* lietojams vīriešu dzimtē. Tāpat bieži redzams, kā arī dzirdams, ka amata un profesiju nosaukumi tiek lietoti neprecīzi.

Grevils Korbets (*Greville Corbett*) ir akcentējis šīs tēmas problemātiku, norādot, ka dažās valodās dzimtes kategorija ir ļoti viegli analizējama, nosakāma, taču citās valodās, lai izprastu dzimtes kategoriju, nepieciešami rūpīgi pētījumi (Corbett 2003, 1). Arī Izabella Hārtla (*Isabella Haertlé*) vienā no saviem rakstiem par gramatisko dzimti izteikusi domu, ka ir valodas, kurās dažkārt pat ar loģiku nav iespējams izskaidrot vārda piederību pie konkrētās dzimtes (Haertlé 2017, 387). Dace Strelēvica-Ošiņa skaidro, ka valodas lietotājus dažādās zemēs vienmēr mulsinājis fakts, ka vārdi, kas apzīmē nedzīvas lietas, var būt vīriešu vai sieviešu dzimtē. Citi neizprot arī to, ka vārds vienā dzimtē var attiekties arī uz pretējās dzimtes pārstāvi (Strelēvica-Ošiņa 2018, 224).

Vilma Kalme un Gunta Smiltnece ir minējušas, ka uz piederību pie sieviešu vai vīriešu dzimtes latviešu valodā norāda deklinācijas tips (Kalme, Smiltnece 2001, 87). Bakalaura darba piemēru aprakstā, lai nosauktu lietvārda piederību pie kādas deklinācijas, tiks izmantota deklināciju numurēšanas sistēma (pirmā, otrā, trešā, ceturtā, piektā un sestā deklinācija). Lietvārdi šajā sistēmā tiek grupēti pēc vienskaitļa nominatīva galotnes un dzimtes (Smiltnece 2013, 357). Citu autoru darbos izmantotie klasifikācijas principi, piemēram, lietvārda deklinēšana pēc senajām celmu formām, netiks pārveidoti.

Bakalaura darba **mērķis** ir izpētīt teorētisko literatūru par dzimtes kategoriju un analizēt amatu un profesiju nosaukumus, nedzīvu priekšmetu nosaukumus, kā arī citus lietvārdus, kuriem mūsdienu latviešu valodā novērojamas dzimtes svārstības. Darbā netika analizētas svārstības kopdzimtes lietvārdu lietojumā, dzīvnieku nosaukumos, kā arī prefiksālos vārdos.

Prefikss ir afikss, kas vārdā vai vārdformā ir pirms saknes, piemēram, *pa-*, *uz-*, *ie-* vārdos *pa-kalns*, *uz-kāpt*, *ie-daļa*; *vis-*, *jā-* vārdformās *vis-labākais*, *jā-lasa* (Skujiņa 2007, 461).

Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) apzināt teorētisko literatūru par dzimtes kategoriju, tās saistību ar opozīciju *dzīvs / nedzīvs*;
- 2) analizēt lietvārda dzimtes svārstības amata, profesijas nosaukumos oficiālā saziņā;
- 3) analizēt lietvārdu dzimtes formu variantus, kuri ieguvuši stilistisku lietojumu sarunvalodā;
- 4) noskaidrot lietvārda dzimtes svārstību tendences lietvārdos, kas nosauc nedzīvus priekšmetus – vielas, ķermeņa daļas un augus;
- 5) apkopot secinājumus par lietvārda dzimtes svārstību galvenajām tendencēm.

Bakalaura darbā izmantotas šādas pētniecības **metodes**:

- 1) aprakstošā metode;
- 2) salīdzinošā metode.

Darba **teorētiskā bāze** sastāv no dažādu autoru pētījumiem par lietvārdu, lietvārda dzimtes kategoriju: Guntas Smiltnieces veidotā sadaļa par lietvārdu 2013. gada „Latviešu valodas gramatikā” (Smiltiece 2013, 324–369), kā arī tās pašas autore sadaļa par lietvārdu dzimtes un celma formu svārstībām darbā „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” (Smiltiece 2002, 8–43). Grevila Korbeta monogrāfija „Gender”, kurā autors plaši aprakstījis dzimti, tās formālo, kā arī semantisko sistēmu dažādās pasaules valodās, Andras Kalnačas raksti „Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā”, kur aprakstīti gadījumi, kuros novērojama lietvārda dzimtes formāla un semantiska neatbilstība (Kalnača 2008, 28–34), un „Opozīcija *dzīvs / nedzīvs* mūsdienu latviešu valodā”, kur autore apraksta dzimtes kategorijas saistību ar bioloģisko dzimumu (Kalnača 2000, 178–187) u.c.

Par šo tēmu iepriekš ir veikti arī citi pētījumi, kas izmantoti bakalaura darbā: Andas Meisterses bakalaura darbs „Lietvārda dzimtes lietojums publicistikas tekstos”, kurā autore secina, ka publicistikas tekstos dominē vīriešu dzimtes formu lietojums, attiecinot tās arī uz sieviešu dzimuma personām (Meistere 2007), kā arī raksti „Sievietes nosaukumi publicistikas tekstos” (Meistere 2009, 44–58), kurā autore pēta, kā sievietes tiek sauktas publicistikas tekstos, un „Sieviešu dzimuma gramatiskie rādītāji publicistikā” (Meistere 2009, 69–88), kur aprakstīta gan dzimtes kategorijas jēdziena izpratne, gan gramatiskie dzimtes rādītāji.

Piemēri, kuros novērojamas lietvārda dzimtes svārstības, galvenokārt atlasīti no līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa LVK2018 (turpmāk tekstā – LVK2018) un korpusa platformas Ten Ten korpusa LATVIAN WEB 2014 (turpmāk tekstā – TenTen). Piemēru atlasei izmantoti arī ziņu portāli: www.lsm.lv, www.la.lv, www.diena.lv, www.tvnet.lv, www.delfi.lv, kā arī citas mājaslapas.

Bakalaura darbs sastāv no **trīs nodaļām**. Pirmajā nodaļā sniegts vispārīgs dzimtes kategorijas raksturojums, analizēta dažādu autoru izpratne par dzimtes kategoriju, norādīts uz dzimtes saistību ar bioloģisko dzimumu, opozīciju *dzīvs / nedzīvs*, kā arī aprakstītas raksturīgākās problēmas dzimtes lietojumā. Otrā nodaļa sastāv no divām apakšnodaļām. Pirmajā apakšnodaļā analizētas lietvārda dzimtes svārstības oficiālā saziņā amata, profesiju nosaukumos. Otrajā apakšnodaļā raksturots agrāk neitrālu, taču mūsdienās stilistiski ekspresīvu morfoloģisko variantu stilistisks lietojums sarunvalodā. Trešajā nodaļā aprakstītas nedzīvu priekšmetu dzimtes lietojuma svārstības. Šo nodaļu veido trīs apakšnodaļas. Pirmajā no tām analizētas dzimtes svārstības vielu nosaukumos (*sāls, dzelzs*), otrajā – ķermeņa daļu nosaukumos (*seja, sirds*), trešajā – augu nosaukumos (*vīgrīze, kļava*). Darba beigu daļā apkopoti secinājumi, kā arī norādīts izmantotās literatūras saraksts.

1. LIETVĀRDA DZIMTES KATEGORIJAS RAKSTUROJUMS

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā dzimtes kategorija tiek definēta kā leksiski gramatiska kategorija, kas izsaka priekšmetu dalījumu grupās atkarībā no dzimuma (daļā valodu — arī dzīvuma) vai arī norāda uz priekšmetu formālu klasifikāciju pēc galotnēm (Skujiņa 2007, 100). A. Meistere skaidro gramatiskās kategorijas jēdzienu: „Gramatiskās dzimtes nozīme ir tāda, ka lietvārdi tiek iedalīti grupās nevis pēc to nozīmes, bet gan formas, piemēram, pēc fleksīvo galotņu sistēmas un pēc veida, kādā fleksīvās galotnes funkcionē, kad tiek saskaņoti īpašības vārdi, artikuli un vietniekvārdi” (Meistere 2009, 70). A.Kalnača norāda, ka lietvārda dzimtes kategorija tiek definēta kā leksiski gramatiska, taču norāda, ka šādu apzīmējumu var attiecināt tikai uz tādiem lietvārdiem, kas nosauc cilvēku radniecības saites (*meita, brālis, tēvs*), amatu (*celtnieks, medicīnas māsa*), mājdzīvniekus un mājputnus (*govs, vista, gailis*) (Kalnača 2000, 179–180). Skaidrojumu dzimtes kategorijai sniedzis arī Andrejs Veisbergs, uzsverot, ka dzimtes kategorija latviešu valodā ir gramatiska, un to nosaka vārda forma (galotnes, kas apkopotas deklinācijās). Viņš norāda, ka vairumā gadījumu dzimte atbilst bioloģiskajai dzimtei un ir loģiska (Veisbergs 1999, 50). Gunta Smiltneiece skaidro, ka „mūsdienu latviešu valodā priekšmetu nosaukumu dalījumam dzimtēs ir formāli gramatisks raksturs” (Smiltneiece 2013, 328). Jānorāda, ka priekšmetu, kā arī lietu nosaukumi ieguvuši formāli gramatisku raksturu, jo tiem dzimte nav nosakāma pēc saistības ar bioloģisko dzimumu. Turpretim Aldona Paulauskiene (*Aldona Paulauskienē*) apgalvo, ka „agrāk cilvēki apkārtējo pasauli uztvēra ar mītisko domāšanu, kā arī personificēja visu, kas atradās tiem apkārt. Dzīvot spējīgs bija ne tikai cilvēks, bet arī saule, vējš, kā arī lietas (Paulauskienē 1994, 162–163). Iepriekš minētajiem autoriem pretēju viedokli pauž Harijs Fondals (*Harry Foundalis*). Salīdzinot indoeiropiešu valodas, viņš izteicis atziņu, ka gramatiskais dzimums ir pilnīgi patvaļīgs (Foundalis 2002, 305). Jāsecina, ka dzimtes noteikšana lielākoties nerada problēmas gadījumos, kad vārda dzimte sakrīt ar nosaukamās personas bioloģisko dzimumu, ir loģiska, taču nedzīvu priekšmetu nosaukšanā galvenais orientieris ir lietvārda galotne.

Liela daļa autoru, kas definējuši dzimtes kategoriju, gramatisko dzimti saista ar bioloģisko dzimumu un dzīvumu. G. Korbets uzsver, ka valodās, kurās ir divas vai vairākas dzimtes, vārda dzimte visbiežāk atbilst bioloģiskajam dzimumam, taču dažkārt arī ne. Autors piebilst, ka termins *dzimte* radies no latīņu valodas vārda *genus*, senfranču *gendre*, tulkojumā – veids, šķira (Corbett 2003, 1). Vārda nozīmē ir iekļauta ideja, ka tā ir piederība pie kādas kategorijas. Andra Kalnača

izceļ opozīcijas *dzīvs / nedzīvs* nozīmi valodniecībā. Tā tiek saistīta ar nomenu dzimtes kategoriju – vīriešu, sieviešu un nekatro dzimti. Pie nekatrās dzimtes parasti pieder lietvārdi, kas apzīmē nedzīvus priekšmetus, lietas (Kalnača 2000, 179–180). G. Korbets norāda, ka pasaules valodās dzimtes kategorijas tiek veidotas pēc dažādiem principiem, piemēram, *dzīvs – nedzīvs*, vīrietis – sieviete. Dažviet, piemēram, Bantu valodās, tiek šķirta atsevišķa dzimte deminutīviem, citviet atvēlēta atsevišķa dzimte vārdiem, kas nosauc kukaiņus (Corbett 2003, 36). A. Veisbergs skaidro, ka latviešu valodā kā jebkurā sarežģītā sistēmā pastāv arī daži izņēmumi un norāda, ka ir arī vienas dzimtes zvēru nosaukumi, piemēram, *gulbis, čūska*, kuriem pretējās dzimtes nosaukšana nemaz nav aktuāla. Ja nepieciešams, ir iespējams dzīvnieka nosaukumam pievienot vārdu, kas apzīmē dzimti, piemēram, *zoss – zostēviņš, lācis – lāču māte* (Vesibergs 2018, 22). Gunta Smiltneiece „Latviešu valodas gramatikā” raksta, ka lietvārdu, kas nosauc dzīvas būtnes, dzimte visbiežāk tiek nošķirta pēc apzīmējamā vārda piederības pie bioloģiskā dzimuma, tomēr dzimtes formu atbilstībai īstenībai mēdz ietekmēt dažādi blakus faktori: „semantiski ierobežojumi, leksiskās nozīmes pretošanās, arī dažādi ekstralingvistiski faktori, piemēram, priekšstati par vīriešu un sieviešu darba dalījumu ilgā vēstures periodā” (Smiltneiece 2013, 328). Jāuzsver, ka lielākā daļa autoru, kas definējuši dzimtes kategorijas jēdzienu, norāda uz lietvārda dzimtes un bioloģiskās dzimtes saistību, kas konstatējama tikai dzīvu būtnu apzīmējumos, taču to nevar attiecināt uz lietvārdiem, kas nosauc nedzīvus priekšmetus, iespējams, ka tieši tāpēc dzimtes svārstības biežāk novērojamas nedzīvu priekšmetu nosaukumos. Nereti dzimtes forma neatbilst īstenībai, bioloģiskajam dzimumam. Piemēram, profesijas, amata nosaukumi, tekstā tiek attiecināti uz sievietēm, bet ir izmantoti vīriešu dzimtes formā, lai gan blakus tai pastāv arī sieviešu dzimtes formas variants:

- (1) [..] **Ruta Ostapko**, *Latgales reģionālā centra Dagdas NMP brigādes ārsts* [..]
(LVK2018)

G. Smiltneiece šādu parādību skaidro, apgalvojot, ka pie vainas ir valodas tradīcijas, kas saglabājušās priekšstatos par „vīriešu” profesijām, kurās sievietes nebija sastopamas, taču mūsdienās sievietes darba lauks ir krasi paplašinājies, un, atbilstoši latviešu valodas gramatikas sistēmai, sieviešu dzimte ir lietojama arī tādu profesiju nosaukumos kā *policiste, šofere, mācītāja, pilote* u.c. (Smiltneiece 2013, 329–330). A. Meistere norāda, ka ir valodas, piemēram, angļu, krievu, kur ir pieņemts vīriešu dzimtes formas attiecināt uz sievieti, jo valodā nav atbilstošu sieviešu dzimtes gramatisko formu (Meistere 2009, 73).

Lietvārds ir patstāvīgs, deklinējams vārds un tam ir trīs gramatiskās kategorijas: dzimte, skaitlis un locījums (Kalme, Smiltiece 2001, 87). Dzintra Paegle grāmatā „Latviešu literārās valodas morfoloģija: I daļa” norāda, ka mūsdienās latviešu literārajā valodā tiek šķirtas divas dzimtes – sieviešu un vīriešu (Paegle 2003, 31). G. Korbets secinājis, ka valodās, kurās tiek šķirtas dzimtes, visizplatītākā ir divu dzimšu sistēma, tomēr uzsver, ka tieši indoeiropiešu valodu saimes valodām raksturīga trīs dzimšu sistēma (Corbett 2013.). Jānis Endzelīns 1907. gada „Latviešu gramatikā” rakstījis: „Citās radu valodās vēl tagad sastopamā nekatra kārtā latviešu valodā tagad izzudusi. Kārtu izšķir pēc nozīmes un pēc galotnes (Endzelīns, Mīlenbahs 1907, 248). A. Kalnača akcentē faktu, ka mūsdienu latviešu valodā visi nekatras dzimtes vārdi tagad ir sieviešu vai vīriešu dzimtē (Kalnača 2000, 180). Var secināt, ka vārdi, kas agrāk saukti par nekatras dzimtes lietvārdiem, tagad tiek lietoti kā vīriešu vai sieviešu dzimtes vārdi un, iespējams, ka zudusī dzimte ir viens no iemesliem, kāpēc radušās svārstības nedzīvu priekšmetu un lietu nosaukumos.

Visbiežāk vīriešu dzimtes lietvārdu galotnes vienskaitļa nominatīva ir *-s*, *-š*, *-is*, *-us*, piemēram, *lauks*, *vējš*, *brālis*, *medus*, bet sieviešu dzimtes lietvārdu galotnes ir *-a*, *-e*, kā arī *-s*, piemēram, *liepa*, *māte*, *nakts* (Paegle 2003, 31). Uz vārda dzimti var norādīt arī piedēklis. Tikai sieviešu dzimtes personu nosaukumus darina ar piedēkli *-av-* (*daiļava*, *līgava*), un tikai vīriešu dzimtes – ar piedēkļiem *-ēn-*, *-uk-* (*lāčuks*, *zaglēns*) (Smiltiece 2013, 329), taču latviešu valodā ir vārdi, kuri darināti ar vīriešu dzimtes piedēkļiem, taču attiecināmi uz sievietēm, piemēram, *meitēns*, *skuķēns*:

(2) *Kad mani, mazu **meitēnu**, paņēma līdzī [..]* (LVK2018)

(3) *[..] nevis **pusauga skuķēni**.* (LVK2018)

Sieviešu personvārdiem, veidojot deminutīvu, mēdz pievienot vīriešu dzimtes galotni, kā arī piedēkli *-uk-*:

(4) *Taču mans četrgadīgais **Ilžuks** nostājās [..]* (TenTen)

(5) *Aizveru acis un redzu **Dačuka** supersmaidu [..]* (TenTen)

A. Kalnača darbā „Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā” raksta: „Atšķirībā no tādu vārdu kā *sievietis*, *skuķis* izplatītā pejoratīvā lietojuma sieviešu dzimtes deminutīvi ar vīriešu dzimtes izskaņām latviešu valodā izsaka tikai un vienīgi pozitīvu un sirsnīgu attieksmi [..]”

(Kalnača 2008, 34). Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*) uzsver, ka lietvārda dabiskās dzimtes aizstāšana ar citu tekstā pauž īpašu attieksmi un ekspresivitāti (Wierzbicka 1996, 398).

Latviešu valodā ir lietvārdu grupa sieviešu dzimtes formā, taču leksiskā nozīme ļauj tos attiecināt gan uz sieviešu, gan vīriešu dzimuma būtnēm (*nevīža, pļāpa, tiepša*). Dzimtes nozīmi var noteikt tikai pēc konteksta. Šos lietvārdus sauc par kopdzimtes vārdiem (Smiltiece 2013, 333). Vērojams, ka kopdzimtes lietvārdi bieži izmantoti, lai izteiktu negatīvu vērtējumu par cilvēku:

(6) *Un es nebūšu paštaisns tiepša, sakot, ka [...]* (LVK2018)

(7) *Venera Auna zīmē nāk sadot piparus bailuļiem un tūļām* (www.delfi.lv)

Jānorāda, ka kopdzimtes lietvārdi mūsdienu latviešu valodā visbiežāk sastopami tieši daiļliteratūras tekstos, taču ir gadījumi, kad tie izmantoti arī, piemēram, interneta ziņu portālu virsrakstos, kā tas redzams piemērā (7). Jāsaka, ka abos minētajos piemēros tiem piemīt nievājuma, nicinājuma noskaņa. A. Kalnača norāda, ka kopdzimtes lietvārdiem iespējams atšķirīgas vīriešu un sieviešu dzimtes galotnes, piemēram, *auš-ai, auš-am*. Tādējādi dzimtes marķētājs ir konteksts atkarībā no nosaukamās personas dzimuma, nevis lietvārda galotne (Kalnača 2008, 30). Jānis Endzelīns jau 20. gs. sākumā novērojis, ka daži personu nosaukumi ar sieviešu kārtas galotni var būt ir sieviešu, ir vīriešu kārtas; piem., *tāds auša, tāda auša; tāds snauža, tāda snauža*” (Endzelīns, Mīlenbahs 1907, 248). Noprotams, ka vārdi, kurus Endzelīns minējis savā darbā, tagad tiek saukti par kopdzimtes lietvārdiem. Svārstības kopdzimtes lietvārdu lietojumā novērojamas tikai vienskaitļa datīvā un nav tik izteiktas, lai tiktu plašāk aplūkotas šajā darbā. A. Veisbergs akcentē, ka ir arī tādi vārdi, kas ir neitrālas ievirzes un apzīmē abām dzimtēm piederošas būtnes. Kā piemērus autors min sieviešu dzimtes vārdus *paziņa, persona, autoritāte, augstība*, kā arī vīriešu dzimtes vārdus *cilvēks, spoks, upuris* (Veisbergs 2018, 22–23). G. Smiltiece papildina autora teikto, norādot, ka šādus vārdus neoficiāli mēdz saukt par neīstajiem kopdzimtes vārdiem. Šiem vārdiem kopdzimtes nozīme izpaužas tikai semantiski, jo tie nesaskaņojas dzimtē ar referentu (Smiltiece 2013, 334). Pētījumu par neīstajiem kopdzimtes vārdiem veikusi A. Meistere sava bakalaura darba ietvaros. Autore norāda: „[...] par neīstās kopdzimtes vārdu atsevišķās situācijas var kļūt tikpat kā jebkurš sugas vārds, kura pamatnozīme nav saistīta ar dzīvu būtņu apzīmēšanu” (Meistere 2007, 53).

A. Kalnača norāda uz gadījumiem, kad latviešu valodā vērojama lietvārda dzimtes formāla un semantiska asimetrija:

- 1) kopdzimtes lietvārdu lietojumā;
- 2) vīriešu dzimtes lietvārdus u.c. nomenus attiecinot uz sievietēm;
- 3) sieviešu dzimumu apzīmējošu vārdu lietojumā ar vīriešu dzimtes galotnēm vai izskaņām (Kalnača 2008, 30).

Vienā no bakalaura darba nodaļām tiks aplūkoti gadījumi, kas pieder pie trešajā punktā minētajiem. Par piemēru var minēt vārda *meitietis* lietojumu:

(8) *Glīts meitietis, tāds kā izkāpis no modes žurnāla [..]* (TenTen)

A. Kalnača vēl piebilst: „Sarunvalodā dzimtes stilistiskās funkcijas veidojušās vēsturiski, tāpēc mūsdienu sabiedrībā pētījumā aplūkotos lietojuma gadījumus nosaka tradīcija” (Kalnača 2008, 31). Kādā avotā tiek skaidrots, ka dzimtes atšķirības vispirms radušās tiem lietvārdiem, kas apzīmējuši dzīvas būtnes, jo indoeiropiešu valodu gramatiskās dzimtes kategorijas pamatā kādreiz bijusi dzīvuma kategorija (Есперсен, 1984, 263). A. Veisbergs kā vienu no iemesliem, kāpēc dažkārt netiek veidoti profesiju, amata nosaukumi abās dzimtēs, min vienai no dzimtēm raksturīgu elementu, kas neļauj viegli izveidot pretējā dzimuma nosaukumu: *karavīrs, vecmāte, medmāsa*. Autors atzīmē arī atkāpes formālu vārdu pāru nozīmēs: *manikīrs – manikīre, zemessargs – zemessardze* (Veisbergs 2018, 23). Jāpiemin, ka valoda nepārtraukti attīstās, mainās, nenosauktiem vai oficiāli neapstiprinātiem pretējā dzimuma profesiju, amata nosaukumiem valodas lietotāji paši izveido sev tīkamus otras dzimtes variantus, kuri tiek aktīvi izmantoti valodā:

(9) *Kāda kareive ir neizpratnē par to, kas notiek [..]* (www.nra.lv)

(10) *Nu man vīrs dienēja par medbrāli tālajos austrumos* (TenTen)

Darbā „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” tiek akcentēta lietvārda gramatisko formu nestabilitāte: „Attīstības gaitā ir svārstījušās lietvārda celmu un dzimšu formas, līdz ar to vērojama arī locījumu galotņu nestabilitāte.” Autore par piemēru min triju celmu (*o-*, *ā-* un *ē-*) paralēlformas, norādot, ka agrāk paralēli tikuši lietoti vārdi *rīts – rīta – rīte, sviests – sviesta – svieste* (Smiltiece 2002, 10, 16). Ir noprotams, ka dzimtes svārstības rodas gadījumos, kad cilvēkam kāda valodas parādība šķiet nelogiska, neizprotama. Arī D. Strelēvica-Ošiņa

secinājusi, ka gramatiskās dzimtes un terminu, kas to apzīmē, lietojums mēdz būt pretējs cilvēku gaidām un loģikai, tāpēc arī rodas dažādas vārda interpretācijas (Strelēvica-Ošiņa 2018, 224).

2. LIETVĀRDA DZIMTE AMATA, PROFESIJAS UN CITOS NOSAUKUMOS

Šajā nodaļā tiks aplūkotas un analizētas lietvārda dzimtes svārstības amata, profesijas, kā arī citos nosaukumos. Pirmajā apakšnodaļā izvērsti amata un profesiju nosaukumu lietojums oficiālā saziņā. Latviešu valodā vīriešu dzimtes lietvārdiem piemīt vispārinājuma nozīme, tos lieto, ja tiek runāts par cilvēku kolektīvu, kas sastāv no abu dzimumu personām, piemēram, *mediķi, mūziķi, dalībnieki*. Vīriešu dzimte tiek lietota arī tad, ja nepieciešams noteikt pašu profesiju, amatu, nevis konkrētu personu (Smiltnece 2013, 331):

- (11) *[..] gatavi piedalīties arī tādi **mūziķi** kā Aija Andrejeva, Samanta Tīna, Roberto Meloni [..]* (LVK2018)
- (12) *[..] "Vienotības" kandidātei Rīgas pilsētas **mēra** amatam Sarmītei Ēlertei radies [..]* (LVK2018)

Piemērā (11) vārds *mūziķi* tiek attiecināts uz abu dzimumu pārstāvjiem, tāpēc arī izmantota vīriešu dzimtes forma. Nākamajā piemērā (12) nosaukts amats, tāpēc arī šajā piemērā vīriešu dzimtes forma *mērs* ir lietota atbilstoši latviešu valodas gramatiskajai sitēmai.

Darba autores uzmanība šajā nodaļā galvenokārt pievērsta tiem amata un profesijas nosaukumiem, kuros tiek nosaukta konkrēta persona, taču netiek pielāgota tai atbilstoša dzimte. Otrajā apakšnodaļā analizēts dažādu agrāk neitrālu vīriešu un sieviešu dzimtes morfoloģisko variantu, piemēram, *meitene – meitietis, skuķe – skuķis, sieviete – sievišķa*, stilistisks lietojums sarunvalodā.

2.1. Oficiālā saziņa

Dz. Paegle norāda uz profesiju un amatu nosaukumu veidošanas tendencēm latviešu valodā: „Profesiju nosaukumi parasti vairumā ir vīriešu dzimtē, piem., *audzinātājs, inženieris, režisors, autors, mākslinieks [..]*” (Paegle 2003, 32). Attiecinot šīs profesijas uz sievietēm, būtu nekorekti lietot minēto profesiju nosaukumus vīriešu dzimtē. Mūsdienās audzinātāja profesiju visbiežāk ieņem tieši sievietes, tāpat sastopamas arī daudzas mākslinieces un režisores, tāpēc nav

pamata profesiju nosaukumus nepārveidot tiem atbilstošajā dzimtē. Par piemēru var minēt mākslinieces Maiju Tabaku, Viju Zariņu, režisori Indru Rogu, Māra Ķimele, autores Nora Ikstena, Māra Zālīte. Lai arī par to tiek daudz diskutēts un runāts (Smiltiece 2013, 324–369; Veisbergs 2018, 19–31; Meistere 2009, 44–58), mūsdienu latviešu valodas tekstos dažkārt ir atrodamī piemēri, kuros vīriešu dzimte attiecināta uz sievietēm:

(13) *Projektā pakalpojumus snieguši sekojoši pasniedzēji – sociālais darbinieks Liene Nagle, pedagogs Ilga Morozova, sociālā aprūpētāja Valentīna Langenfelde, medmāsa Ilze Vaišļa, pavārs Dace Liepiņa, psihologs Dzintra Vanaga, ārsts Anita Mauliņa un juriste Ilga Visocka.* (TenTen)

Jānorāda, ka konkrētajā piemērā daļa profesiju tiek lietota sieviešu dzimtē, daļa ne. G. Smiltiece uzsver, ka visbiežāk šāda tendence vērojama sarunvalodā, lietišķā stila (uzrakstos dažādās iestādēs), kā arī publicistikas tekstos (Smiltiece 2013, 329). Arī V. Kalme un G. Smiltiece novērojušas, ka valodas praksē nereti vērojama tendence, runājot par sievieti, vispārināt vīriešu dzimti (Kalme, Smiltiece 2001, 88). Ir piemēri, kuros vīriešu dzimtes vispārinājums ir loģisks, pieļaujams:

(14) *[..] kuru veidojuši režisori Žoanna Besjēra, Nikolā Šovelo, Olivjē Klērs, Sesila Dibūā-Erī, Ivona Žardēla un Simons Rubī.* (LVK2018)

Piemērā (14) nosaukts cilvēku kolektīvs, tāpēc kopuma nosaukšanai izmantots vīriešu dzimtes vispārinājums, taču vīriešu dzimtes vispārinājums nereti tiek izmantots piemēros, kur tiek nosaukts cilvēku kopums, kurā ir tikai sievietes:

(15) *[..] strādā trīs kardiologi – Anita Baika, Inga Jasinkeviča un Lija Mora.* (TenTen)

Gadījumos, kad tiek nosaukts kolektīvs, kurā ir tikai sievietes, biežāk tiek izmantota sieviešu dzimte:

(16) *[..] jo režisores Māra Ķimele un Evita Sniedze risinās sarunu par Raini [..]* (TenTen)

(17) *Kuratores būs mākslas pedagogs Rudīte Liepiņa un Dace Rudzīte.* (LVK2018)

Ļoti reti tekstos parādās piemēri, kuros vispārinājuma nozīmē blakus vīriešu dzimtei tiek izmantota arī sieviešu dzimtes forma:

(18) *Vecāki, pedagogi un audzinātājas ar lielu rūpību [..]* (TenTen)

V. Kalme un G. Smiltiece norāda, ka sieviešu dzimtē parasti netiek lietoti profesiju nosaukumi, kas beidzas ar *-ks*, *-gs*, jo traucē nelabskaņa – *tulce*, *izlūce*, *spiedze*. (Kalme, Smiltiece 2001, 88). Gundega Repše jau 1999. gadā savā grāmatā „Septiņi stāsti par mīlu” izmantojusi šķietami nelabskanīgo spiega profesijas nosaukumu sieviešu dzimtē *spiedze*:

(19) *„Biju gan grupas vadītāja, gan slepenā spiedze [..]”* (LVK2018)

Jāņa Rozes apgādā 2016. gadā izdota Koelju Paulu grāmata „Spiedze”. Arī ziņu portālos parādās šīs un citu V. Kalmes un G. Smiltieces minēto profesiju nosaukumi sieviešu dzimtē:

(20) *„[..] nav skaidrs, vai Jeļizaveta Peskova ir spiedze un nodarbojas [..]”* (www.tvnet.lv)

(21) *„Vai tu neesi uztverta kā spiedze?”* (www.lsm.lv)

(22) *„Centram OBLIGĀTI bija jādod viņam par sievu kāda izlūce.* (TenTen)

(23) *Latvijā tulce Anda Švēde palīdz [..]* (LVK2018)

Vārdu *spiedze*, *tulce*, *izlūce* lietojums daiļliteratūras tekstu nosaukumos, kā arī ziņu portālos apliecina, ka mūsdienu latviešu valodā tas vairāk netiek uztverts kā nelabskanīgs, jo tas tiek bieži izmantots un locīts atbilstoši latviešu valodas gramatiskajai sistēmai. Latviešu literārās valodas vārdnīcā (turpmāk tekstā LLVV) vīriešu dzimtes formai *spiegs* blakus tiek dota arī sieviešu dzimtes forma *spiedze*, taču vārdam *spiedze* pastāv arī cita nozīme – detaļa (piemēram, flautai, stabulei) gaisa strāvas virzīšanai uz (tās) iekšējo virsmu (LLVV). Vārda otra nozīme netraucē vārda sieviešu dzimtes formai funkcionēt valodā. Vārda *izlūks* sieviešu dzimtes forma *izlūce* vārdnīcā neparādās. Vārdnīcā nav atrodama arī sieviešu dzimtes forma vārdam *tulks*. Lai arī vārdnīcā otra forma nav atrodama, vīriešu dzimtes sieviešu dzimtes vietā parādās ļoti retos gadījumos:

(24) *„[..] sāka strādāt CIP, taču viņai tā arī neizdevās kļūt par spiegu.”*
(www.forumcinemas.lv)

Piemēri, kuros vīriešu dzimtes aizstāj sieviešu dzimti, ir ļoti reti atrodami, tāpēc pretēji V. Kalmes un G. Smiltieces secinājumam, var apgalvot, ka profesiju nosaukumi, kas beidzas ar *-ks* *-gs*, mūsdienu latviešu valodā tiek aktīvi lietoti arī sieviešu dzimtes formā. G. Smiltiece minējusi, ka latviešu valodā novērojama zināma pretestība pret sieviešu dzimtes lietojumu aizgūtu profesiju nosaukumos, kas beidzas ar *-logs*, *-gogs*, *-urgs*, piemēram, *kardiologs*, *ķirurgs*, *pedagogs*

(Smiltnece 2013, 330). Pretestība pret sieviešu dzimtes lietojumu šādos profesiju nosaukumos mūsdienu latviešu valodā ir novērojama samērā reti:

(25) *[..] iespējams aprunāties ar „Veselības centra 4” ķirurgu, mamologu dr. Jeļenu Maksimenko [..]* (LVK2018)

(26) *Baiba Šteina kā vadītāja un pedagogs vienmēr uzsvērusi [..]* (LVK2018)

Domājams, ka dzimtes svārstības piemēros radušās, ne tāpēc, ka profesiju nosaukumiem ir tādas galotnes, bet gan tāpēc, ka valodas lietotāju nekompetences dēļ. To apliecina piemērs (19), kurā blakus lietotas abas dzimtes (*vadītāja, pedagogs*), apzīmējot vienu un to pašu personu. Vairumā gadījumu šādi profesiju un amata nosaukumi tiek pārveidoti atbilstoši nosaukamās personas dzimumam:

(27) *[..] stāsta Uroloģijas nodaļas vadītāja uroloģe-onkoloģe Dzintra Litavniece.* (TenTen)

(28) *[..] viņa bija laba acu ķirurgē.* (LVK2018)

(29) *Lekciju vadīs Latvijas kultūras vēstniece, etnopsiholoģe, folkloras metodiķe, stāstniece Māra Mellēna.* (www.valmieraszinas.lv)

„Latvijas Vēstnesī” 2017. gadā tika publicēta informācija, ka Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija, 2016. gada 9. novembra sēdē, izskatot jautājumu par lietvārda *mērs* 'pilsētas galva' sieviešu dzimtes formu, ar balsu vairākumu nolēmj ieteikt sieviešu dzimtes formu *mēre* (Baltiņš, Rūmniece 2017). Lai arī šis ieteikums publicēts salīdzinoši nesen un profesijas nosaukums nemaz netiek norādīts LLVV, valodā šī sieviešu dzimtes forma lietota jau pirms lēmuma publicēšanas:

(30) *[..] Kānas pilsētas mēre Brižita Le Bretona atzīmēja , ka [..]* (TenTen)

(31) *[..] Rīgas domi apmeklēs arī Norčēpingas mēre Eva Andersone.* (TenTen)

(32) *Neapoles mēre R. Jervolino atzīmēja [..]* (TenTen)

(33) *Kariņu reģionālās attīstības jautājumos konsultēs Kuldīgas mēre* (www.delfi.lv)

Pēc aplūkotajiem piemēriem var secināt, ka sieviešu dzimtes formā vārds galvenokārt izmantots, rakstot par citu valstu pilsētu mērēm, taču valodas praksē ir ieviests un tiek lietots. Reti, taču ir atrodami piemēri, kuros lietota vīriešu dzimte sieviešu dzimtes vietā:

- (34) [...] *tikās ar Limerikas pilsētas mēru Ketlīnu Ledinu* [...] (TenTen)
- (35) [...] *Rīgas domes priekšsēdētājs Nils Ušakovs (SC) un Norčēpingas mērs Eva Andersone šodien* [...] (www.nra.lv)

Piemēros neveiksmīgi izmantoti amata nosaukumi. Lai izvairītos no vārda *mērs* lietošanas sieviešu dzimtē, ziņu portālā *www.tvnet.lv* ievietots raksts, kurā šī profesija sieviešu dzimtē aizstāta ar *domes priekšsēdētāja*, taču vīriešu dzimtē lietota kā ierasts:

- (36) *Šodien par Kuldīgas domes priekšsēdētāju vienbalsīgi ievēlēta Inga Bērziņa* [...] *pilnvaras nolīcis līdzšinējais Kuldīgas mērs* [...] *Edgars Zalāns*. (www.tvnet.lv)

Pēc autores domām, šāds risinājums vērtējams pozitīvi, jo tas nav pretrunā ar latviešu valodas gramatiskās sistēmas normām. Šķietami neērtā forma tiek aizstāta ar sinonīmu un pielāgota nosaukamās personas bioloģiskajam dzimumam. A. Veisbergs norāda, ka latviešu valodā vienmēr pastāvējusi vīriešu dzimtes dominance, taču pēc korpusu analīzes secina, ka ir vērojama sieviešu dzimtes izvērsšanās latviešu valodā, jo dzimumi apgūst jaunas, agrāk tiem neierastas profesijas, piemēram, *atašejs/-a, konsuls/-e, aukle/-is* (Veisbergs 2018, 24). A. Veisberga pieņēmums par šo tēmu sakrīt ar autores domām.

Dažu profesiju nosaukumi apzīmē tādu nodarbošanos, kura vēsturiski ir bijusi sieviešu ziņā, tāpēc tās apzīmēšanai tradicionāli tiek izmantoti sieviešu dzimtes lietvārdi, piemēram, *aukle, apteksne, guvernante, istabene, virēja* (Smiltnece 2013, 330). Mūsdienās bieži sastopami arī vīrieši, kuri pārstāv šīs profesijas, tāpēc valodā parādās arī šo profesiju nosaukumi vīriešu dzimtē, piemēram, *istabenis, auklis*.

Aukļa profesija, lai gan nav tik bieži dzirdēta, vīriešu vidū kļuvusi tik aktuāla, ka jau 2010. gadā iekļauta pat profesiju klasifikatorā 5311 01 AUKLIS (Augulis 2010). Arī latviešu valodas tekstu korpusos atrodami piemēri, kuros izmantots šķietami neierastais profesijas nosaukums *auklis*:

- (37) [...] *lai sniegtu pilna laika pakalpojumu, auklei vai auklim būs nepieciešama* [...] (TenTen)
- (38) [...] *kursos pie mums mācās viens topošais auklis un kāpēc gan nē*. (TenTen)
- (39) *Pārkāpuma dēļ auklis vairākas naktis bērnus pieskatīja bez maksas*. (TenTen)
- (40) [...] *ar kvalifikāciju "AUKLIS"*. (TenTen)

Piemērā (37) izmantota gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes forma, taču piemērā (38) un (39) tikai vīriešu dzimtes, jo, pēc konteksta noprotams, ka tiek runāts par vīriešu dzimuma pārstāvi. Savukārt piemērā (40) vīriešu dzimte tiek vispārināta. Tika atrasti sludinājums, kurā bērnam tiek meklēts tieši auklis, nevis aukle:

(41) *[..] spēcīgs **auklis**, kas būtu [..] (TenTen)*

Nodarbinātības valsts aģentūras mājaslapā ievietots aukles profesijas apraksts, kuram dots virsraksts AUKLE/-IS. Jāuzsver, ka turpmākajā tekstā profesija pieminēta tikai sieviešu dzimtē. Lai arī mūsdienu latviešu valodā ir atrodami teksti, kuros aukles profesijas nosaukums izmantots vīriešu dzimtē, valodas lietotāji labprātāk izvēlas lietot sieviešu dzimti, runājot par aukļu profesiju. To apliecina atrasto piemēru skaits:

(42) *[..] papildus apmaksājams **aukles** pakalpojums. (LVK2018)*

(43) *[..] jāseko tam, kā **aukle** to nodrošina un kāds ir **viņas** mērķis. (LVK2018)*

Iespējams, ka daļa sabiedrības, izmantojot vārdu *aukle*, nemaz neiedomājas, ka vīrietis varētu pārstāvēt šo profesiju, tāpēc arī tiek izmantota tikai sieviešu dzimte.

Lai arī ir izstrādāts viesnīcas **istabeņa** profesijas standarts, vīriešu dzimtes forma *istabenis* mūsdienu latviešu valodā parādās ļoti reti. Dažkārt šāda vārda forma atrodama profesiju aprakstos:

(44) *[..] viesnīcas **istabenis** ir kvalificēts apkalpojošās jomas darbinieks [..] (TenTen)*

Citkārt vīriešu dzimtes formu iespējams atrast sludinājumu virsrakstos:

(45) ***Istabene/-is**-virtuves palīdzē/-gs (www.darbsvacija.lv)*

Vairumā piemēru nemaz nav nosakāma dzimte, uz kuru profesijas nosaukums attiecināts, jo vienskaitļa akuzatīvā sieviešu un vīriešu dzimtes galotnes sakrīt – *istabeni*, tāpēc darba devējiem, ievietojot sludinājumu, nevar pārmest dzimumu diskrimināciju:

(46) *Uzņēmums aicina pievienoties savai komandai **istabeni**. (www.cvmarket.lv)*

(47) *[..] aicina praksē **Istabeni** (www.prakse.lv)*

A. Veisbergs norāda, ka Profesijas *medicīnas māsa* nosaukumā jau ietverta sieviešu dzimtes semantika, taču mūsdienās nereti šajā profesijā izvēlas strādāt arī vīriešu dzimuma pārstāvji. Viņi iegūst kvalifikāciju – medicīnas māsa. Valodas praksē novērojama tendence šo

profesiju padarīt "vīrišķīgāku", tāpēc nereti sastopami nosaukumi *medbrālis*, kā arī *medicīnas brālis*:

- (48) [...] pieteicies strādāt Rīgas I. slimnīcā Reanimācijas nodaļā par **medbrāli**. (TenTen)
- (49) **ESMU MEDBRĀLIS UN PARĀDĪŠU JUMS** [...] (www.manaoga.lv)
- (50) [...] iespējams, kādu dienu viņa profesiju arī oficiāli drīkstēs dēvēt par **medicīnas brāli**. (www.delfi.lv)

Spriežot pēc plašā piemēru skaita, šāds profesijas nosaukums nākotnē varētu tikt padarīts par oficiālu, jo medicīnas darbinieku starpā tas funkcionē kā profesionālisms. Arī darba sludinājumos nereti tiek norādīti abu dzimtes formu varianti:

- (51) *medmāsas/medbrāļa diploms (ar vidējo speciālo izglītību)* (www.cvmarket.lv)

Jāsecina, ka profesijas, kas vēsturiski bijušas sieviešu pārziņā, vēl joprojām bieži tiek lietotas sieviešu dzimtē arī tad, ja tiek runāts par vīriešiem, taču sieviešu dzimtes forma parasti netiek izmantota, nosaucot konkrētu vīriešu dzimuma personu, taču vīriešu dzimtes forma bieži tiek attiecināta uz konkrētām sieviešu dzimuma pārstāvēm.

2.2. Stilistisks lietojums sarunvalodā

Rakstā „Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā” A. Kalnača norāda: „Parasti lietvārdi, kas attiecas uz cilvēku, iegūst īpašu stilistisku lietojumu tad, ja tie lietoti neatbilstoši bioloģiskajam dzimumam un tā gramatiskajai izpausmei, veidojoties formas un satura asimetrijai” (Kalnača 2008, 28). Arī A. Veisbergs norāda, ka latviešu valodā ir gramatiski un loģiski izņēmumi, kuru dzimte ne vienmēr atbilst bioloģiskajai, piemēram, *skuķis*, *meitietis*, *sievišķis*, *puika* (Veisbergs 2018, 22):

- (52) [...] tērpusies tajā pašā knapajā skolas **skuķa** kleitiņā [...] (LVK2018)
- (53) *Trakais meitietis par ilgo ceļu kāpās* (www.sieviesuklubs.lv)

Īpašu stilistisku lietojumu, pēc autores domām, šie vārdi iegūst tieši ārpus daiļliteratūras žanra. Tā tas ir arī norādītajos piemēros (52), (53).

Avotā „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” aprakstīta dzimtes kategorijas loma lietvārdu stilistikā. Grāmatā minēts, ka latviešu valodā no 16. gs. līdz 19. gs. vidum lietvārda dzimtes formu varianti tika lietoti bez stilistiski semantiskām atšķirībām (Brundzāte 1975, 101–109). Mūsdienu latviešu valodā viens no variantiem, kas agrāk ticis lietots kā neitrāls, tiek lietots, lai paustu paaugstinātu ekspresivitāti teikumā, piemēram, izsmieklu, dusmas:

(54) [..] „Kāpēc tu strīdies ar **sievišķi**? Nekad neļauj novest sevi tik tālu [..]” (LVK2018)

Šajā piemērā tiek pausts noniecinājums, uzsverot, ka strīdēties ar sievieti ir zem šī cilvēka goda. Tātad sieviete tiek uztverta kā zemāk stāvoša būtne. A. Kalnača norāda, ka mūsdienu latviešu valodā sastopami sieviešu dzimtes vārdi, kuriem ar atvasināšanas palīdzību tiek piešķirts piedēklis un vīriešu dzimtes galotne. Šī parādība tiek dēvēta par gramatisku transpozīciju, piem., *meitēns* (Kalnača 2008, 30). Šajā nodaļā uzmanība tiks koncentrēta tieši uz gramatiskām transpozīcijām.

Neitrālais apzīmējums *sieviete* latviešu valodas rakstos sāka parādīties jau 19. gs. 2. pusē, taču tajā pašā laikā ar neitrālu nozīmi tika lietota arī vīriešu dzimtes forma *sievietis* (Smiltnece, 2002, 39). Mūsdienu latviešu valodā piemēri, kuros atrodama vīriešu dzimtes forma, nav daudz. Nedaudzie piemēri galvenokārt atrodami daiļliteratūrā, taču dažkārt arī publicistikas tekstos:

(55) [..] vien bilst, ka viņš taču neiešot ar **sieviešiem** cīnīties. (LVK2018)

(56) [..] bet **sieviešiem** jau ir tā vaina — nekad viņām nav labi. (LVK2018)

(57) [..] jāpagatavo tā, lai **sievieši** nikā aizdomīga nemanītu [..] (TenTen)

Piemērā (55) jūtama negatīva semantika, taču piemērā (56) izmantotais vīriešu dzimtes formas variants šķiet samērā neitrāls. Vīriešu dzimtes forma *sievietis* biežāk parādās daudzskaitlī. Jēkabs Dravnieks jau 1926. gadā norādījis, ka vīriešu dzimtes forma *sievietis* dzirdama tikai sarunvalodā, tāpēc literārajā valodā nav vēlams šāds formas lietojums (Dravnieks 1926, 175). Pretēji autora paustajam viedoklim, jāapgalvo, ka vīriešu dzimtes forma *sievietis* biežāk izmantota tieši daiļliteratūras tekstos, retāk sastopama sarunvalodā. Daudz retāk parādās piemēri, kuros šī vārda forma lietota vienskaitlī:

(58) [..] nebij **sievietim** pakustināms nedz uz vienu, nedz uz otru pusi. (TenTen)

(59) [..] uzkliedza: "Labāk laid zirgu vienu pašu nekā dod **sievietim** braukt!" (TenTen)

(60) *egle tu esi vīrietis vai **sievietis**?* (www.kasjauns.lv)

Piemērā (60) vīriešu dzimtes forma ir neitrāla, taču piemērā (58) un (59) vārds *sievietis* ieguvis stilistiski ekspresīvu lietojumu, jo pauž neapmierinātību. Ja vārds *sievietis* parādās tekstos, kas nepieder daiļliteratūras žanram, piemēram, publicistikā, sarunvalodā, tad tie visbiežāk ir tiešās runas teikumi. Kādā teksta fragmentā redzams, ka vārds *sievietis* mūsdienu valodas lietotājiem šķiet tik ļoti stilistiski ekspresīvs, ka tas ielikts pēdiņās:

(61) [...] šajā gadījumā tie gan ir "**sievietis**" un "**vīriete**", attiecības. (TenTen)

Norādītajā piemērā pēdiņas lietotas tāpēc, ka vārds izmantots pārnestā nozīmē – lai apzīmētu sievieti, kurai piemīt vīrietim raksturīgas rakstura vai ārējās iezīmes. Blakus vīriešu dzimtes formai *sievietis*, parādās arī sieviešu dzimtes forma *vīriete*. Šāda gramatiskā transpozīcija aplūkotojos avotos nav aprakstīta, tātad parādījusies salīdzinoši nesēn. Interesants ir vārda *vīriete* lietojums sieviešu dzimtē. Tas tiek attiecināts uz vīrišķīgām sievietēm, taču noprotams, ka vārds *sievietis* šajā piemērā apzīmē sievišķīgu vīrieti. Korpusa piemēros atrodami arī citi piemēri ar vārda formas *vīriete* lietojumu sieviešu dzimtē *vīriete*:

(62) Ja VISI vīrieši būtu kā Vīrieši, tad "**vīrietes**" nevairtos kā sēnes pēc lietus. (TenTen)

(63) [...] rakstnieki trāpīgi pamanīja šo sieviešu vīrišķošanās tendenci un nosauca tādas, kā tu par "**vīriete**." (TenTen)

Interneta ziņu protālos atrodami piemēri, kuros sieviešu dzimtes forma *vīriete* izmantota transseksuāla cilvēka apzīmēšanai:

(64) [...] par Eiropas simbolu ir kļuvusi bārdainā **vīriete** Končita Vursts. (www.delfi.lv)

(65) Vēl viena **vīriete** draudēja mutiski runāt par vienu no dalībniekiem [...] (www.vaaju.com)

Jāsecina, ka ir arī lietvārdi sieviešu dzimtes formā, kas tiek attiecināti uz vīrieti, lai teikumā radītu stilistisku ekspresiju, piemēram, izsmieklu par sievišķīgu vīrieti.

Sievietes apzīmēšanai 17. – 19. gs. bija izplatīts vārds *sievišķa*, kā arī šī vārda derivatīvie varianti *sievišķa*, *sieviska*. Blakus tiem parādījās arī vīriešu dzimtes variants *sievišķis*. Arī šo vārdu lietojums rakstu valodā bija neitrāls. Vīriešu dzimtes forma *sievišķis* mūsdienu latviešu valodā dažkārt sastopama, taču tā zaudējusi savu neitrālo raksturu un ieguvusi sarunvalodas nokrāsu (Smiltiece 2002, 39):

(66) [...] uzskaitītās dzīves gudrības ir **sievišķim** netīkamas [...] (TenTen)

(67) **Sievišķis** ir ok, lai turās. (TenTen)

Šis vārds var ietvert dažādas stilistiskās nianse – gan nicinājumu, gan vieglu humoru. Tas ir atkarīgs no situācijas, kādā tas lietots (Smiltnece 2002, 39). Vārda derivatīvo variantu *sieviška*, kā arī *sieviska* lietojums ārpus daiļliteratūras žanra korpusu tekstos atrodams ļoti reti, tātad tie ir zaudējuši ne tikai neitrālo lietojumu, bet arī aktualitāti. Jānorāda, ka šķietami ekspresīvie vārdi galvenokārt tiek attiecināti tieši uz sievieti, vārdi, kas ir sieviešu dzimtē un nosauc vīriešu dzimuma pārstāvjus, piemēram, *vīriete*, mūsdienu latviešu valodā, ir jauninājums.

Latviešu valodā paralēli sieviešu dzimtes lietvārdam *meitene* lietots vīriešu dzimtes lietvārds *meitēns*, arī vārda variants *meitens* (Smiltnece 2002, 40). Vīriešu dzimtes lietvārds *meitēns* mūsdienu latviešu valodā parādās bieži:

- (68) *[..] viņa atceras ar grūtībām, jo pati bija tikai mazs **meitēns** [..]* (LVK2018)
- (69) *Brīdī, kad **meitēnam** bija tikai kādi trīs, četri gadi [..]* (LVK2018)
- (70) *[..] kur līgavas lomū spēlē latviešu **meitēns** un līgavaini tēlo [..]* (TenTen)
- (71) *Kā muļķa **meitēns** var pati [..]* (TenTen)

Vārdam *meitēns* norādītajos piemēros piemīt stilistiska nokrāsa. Piemēros (68), (69) vārds lietots gados ļoti jaunas meitenes apzīmēšanai, kā tas sākumā varētu šķist, izdzirdot šo vārdu. Savukārt piemērā (70) ar vārdu *meitēns* autors domājis meiteni, kura nokļuvusi līgavas godā. Negatīva nozīmē vārds lietots piemērā (71), kur *meitēns* apzīmē kādu morāli nenobriedušu personu. Turpretim sieviešu dzimtes forma *meitene* lielākoties lietota neitrālā nozīmē, bez stilistiskas nokrāsas:

- (72) *Viņa ir īpaša **meitene** – stipra un smieklīga [..]* (LVK2018)
- (73) *[..] 12 gadus vecām **meitenēm** ir pieejama [..]* (TenTen)
- (74) *[..] kādas **meitenes** labāk patīk puisiem [..]* (www.tvnet.lv)

G. Smiltnece raksta, ka vārdā *meitenis*, ja to salīdzina ar vārdiem *meitens*, *meitēns*, vislabāk jūtama sarunvalodai raksturīga nianse (Smiltnece 2002, 40):

- (75) *Tie krievu **meiteņi** latviski runāt iemācījās divās nedēļās!* (TenTen)
- (76) *Nu nesēž tur nekādi bubuļi, jauni smuki **meiteņi** [..]* (TenTen)
- (77) *Varbūt visi tie puisiņi un **meiteņi** [..]* (TenTen)

Pēc piemēriem var secināt, ka visbiežāk šī vārda forma sastopama daudzskaitlī, un tā izmantota ikdienas valodā, blakus sarunvalodas stilam raksturīgajiem vārdiem *smuki*, *latviski*, *nu*. Tika atrasts viens piemērs, kura vārda forma *meitenis* tiek lietota vienskaitlī:

(78) *Jaukā Meitene, es sāku domāt - kas ir reāla meitene? A normālu bārdu vai? :D Tas jau būs reāls **meitenis**!* (TenTen)

Piemērā (78) vārda forma *meitenis* zaudējusi savu agrāko nozīmi. Tā netiek lietota, lai apzīmētu meiteni, šajā gadījumā ar vārdu *meitenis* apzīmēta vīriešu dzimuma persona, iespējams, ka transeksuāls cilvēks. Mūsdienu latviešu valodas piemēri liecina, ka šī vārda forma *meitenis*, kā arī iepriekš analizētās formas *sieviska*, *sieviška* zaudējusi savu aktualitāti un mūsdienu latviešu valodā tiek izmantota reti.

Pēdējie dzimtes formu varianti, kas tiks apskatīti šajā nodaļā ir *skuķis* – *skuķēns* – *skuķe*. Vīriešu dzimtes formas *skuķis* lietojums valodas lietotāju vidū konstatējams bieži:

(79) *viņam konkrētais **skuķis** nepatīk [...] un **skuķēnam** tik atliek to pieņemt.* (TenTen)

(80) *Mani arī neinteresē jauni **skuķi**, pavisam vēl bērni.* (LVK2018)

(81) *[...] mētājas apkārt kā jauns **skuķis**.* (TenTen)

Var spriest, ka vārda forma pārsvarā izmantota, lai apzīmētu jaunas meitenes (80), (81). To apliecina īpašības vārds *jauns*, kas atrodas pirms apzīmējamā vārda. Piemērā (79) parādās vīriešu dzimtes forma deminutīvā *skuķēns*, taču arī šīs formas lietojumā konkrētajā piemērā jūtama nievājoša attieksme. Citkārt tieši vārda forma *skuķēns* ir tā, kas, spriežot pēc konteksta, tekstā iezīmē pozitīvu attieksmi:

(82) *Hercogiene Katrīna Indijā aušojas kā jauns **skuķēns*** (www.delfi.lv)

(83) *Viss ir kārtībā, viņa ir tiešām foršs **skuķēns** [...]* (TenTen)

Arī piemēros (82), (83) deminutīvs *skuķēns* tiek attiecināts uz jaunām meitenēm, tikai vienā no tiem (82) tas iekļauts salīdzinājumā. Protams, ir piemēri, kuros arī šī vārda forma izsaka autora negatīvu attieksmi:

(84) *Histēriskais **skuķēns** izauga par šarmantu dāmu [...]* (TenTen)

(85) *Nu šādi nopuņķojušies **skuķēni** kādas tur "modeles" [...]* (TenTen)

Jāpiebilst, ka arī sieviešu dzimtes forma *skuķe* sarunvalodā nav semantiski neitrāla, arī tā tiek izmantota, lai paustu īpašu autora attieksmi, piemēram nicinājumu:

(88) *ja Jūsu akadēmiskais personāls ir **skuķes** ar 3 dienu kursu izglītību [..]* (TenTen)

(87) *Nepatīk tās sīkās, iedomīgās **skuķes**.* (TenTen)

Var secināt, ka sieviešu dzimtes variants *skuķe* mūsdienu latviešu valodā tiek izmantots ievērojami retāk nekā vīriešu dzimtes formas *skuķis*, *skuķēns*, taču abām vārda formām ir vienāda nozīme, to semantiskais lietojums netšķiras.

3. NEDZĪVI PRIEKŠMETI UN DZIMTES LIETOJUMA SVĀRSTĪBAS

Lietvārdiem, kas apzīmē priekšmetus un abstraktus nojēgumus, dalījums dzimtēs ir nemotivēts no reālās īstenības viedokļa. Šie lietvārdi tiek iedalīti dzimtēs tika pēc gramatiskās formas, tas ir, pēc vienskaitļa locījumu galotnēm (Kalme, Smiltnece 2001, 87). Dažkārt viens un tas pats lietvārds var iegūt gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes formu un veidot morfoloģiskos variantus. Literārajā valodā tas vērojams lietvārdos, kas atvasināti ar priedēkļiem (*novakars – novakare, pakalns – pakalne*) (Kalme, Smiltnece 2001, 90).

Nedzīvu priekšmetu dzimtes lietojuma svārstības nereti novērojamas arī 6. deklinācijas lietvārdos. Šīs deklinācijas lietvārdu svārstības piesaistījušas vairāku 19. gs gramatiku autorus. Piemēram, Augusts Bīlenšteins norādījis, ka *i-celmu* lietvārdiem ir tendence pāriet gan *ē-celmos* (*gove, azote*), gan *ā-celmos* (*krīts, balss*) (Bielenstein 1863, 76–78). Stērstu Andrejs vērs lasītāju uzmanību uz to, ka liela daļa *i-celma* lietvārdu, piemēram, *dzijis, ots, plauksts*, izlokšnēs mēdz piederēt pie citas deklinācijas (Stērste 1879, 20). Jāsecina, ka minētajiem autoriem bijis no mūsdienu latviešu valodas gramatiku autoriem atšķirīgs viedoklis par lietvārdiem, kas pieskaitāmi pie 6. deklinācijas. Lielākā daļa viņu nosaukto *i-celmu* lietvārdu pārgājuši citās deklinācijās un mūsdienās valodas lietotāji tos nemaz nesaista ar kādu citu deklināciju, daļa vārdu, iespējams, saglabāti izlokšnēs, taču dažiem vārdiem, piemēram, *uguns, dzelzs, sejs* dzimtes svārstības tomēr var novērot.

Šajā nodaļā aplūkotas nedzīvu priekšmetu dzimtes lietojuma svārstības. Pirmajā apakšnodaļā analizētas svārstības, kas izpaužas vielu, piemēram, *sāls, dzelzs*, nosaukumos:

(88) *Tavam organismam dzelzs ir ļoti nepieciešams [..]* (www.kasjauns.lv)

(89) *Jākaļ dzelzs, kamēr karsta.* (www.diena.lv)

Piemērā (88) vārds *dzelzs* lietots vīriešu dzimtes formā, (89) – sieviešu dzimtes formā. Otrajā nodaļā aprakstītas dzimtes svārstības tādu ķermeņa daļu nosaukumos kā *seja, sirds*. Savukārt trešajā nodaļā analizētas dzimtes svārstības augu, piemēram, *vīgrieze, kļava*, nosaukumos.

3.1. Vielu nosaukumi

Darbā „Latviešu valodas gramatika” vienā no nodaļām, kurās aprakstīts lietvārds, tā kategorijas (Smiltnece 2013, 324–369), liela uzmanība tiek veltīta tieši lietvārda *sāls* aprakstam, jo valodas lietotāju vidū agrāk valdījusi un vēl joprojām valda neskaidrība, kādā dzimtē vārds lietojams – sieviešu vai vīriešu. G. Smiltnece norāda, ka vārds sāls plašākā nozīmē kā ķīmijas termins latviešu valodā parasti ir lietots vīriešu dzimtes formā *sāls*, daudzskaitlī *sāļi*, bet šaurākā nozīmē kā pārtikā lietojamā viela tas 20. gadsimtā nostiprinājies kā sieviešu dzimtes 6. deklinācijas vārds: *vārāmā sāls*, *smalka sāls*, *rupja sāls* (Smiltnece 2002, 23). Latviešu valodas aģentūras (turpmāk tekstā LVA) mājaslapā minēts: „Sāls ir vīriešu dzimtes lietvārds, kuru loka tāpat kā 2. deklinācijas lietvārdus akmens, zibens, ūdens, mēness u. c. Pamatojums – pret vārda sāls dalījumu pārtikā lietotais un ķīmijā lietotais sāls jau pirms daudziem gadiem iebilda ķīmiķi, jo sāls kā ķīmiskais elements ir abos gadījumos, tāpēc nav pamata līdzīgu (vai pat vienādu!) ķīmisku elementu apzīmēšanai izšķirt vīriešu un sieviešu dzimti. Tāpēc arī Terminoloģijas komisija pieņēma lēmumu, ka visu veidu sāls ir vīriešu dzimtes vārds.” (LVA). Lai arī lēmums ir pieņemts, latviešu valodas runātāju vidū tas vēl joprojām nav nostiprinājies, tāpēc ir novērojamas izteiktas dzimtes svārstības vārda *sāls* lietojumā:

(90) [..] *smalkā sāls ar saldo krējumu*. (LVK2018)

(91) [..] *rupjais sāls un ķimenes*. (LVK2018)

Atrodama virkne piemēru, kuros lietota vīriešu dzimte:

(92) *Silēs vienmēr jābūt laizāmajam sālim*. (LVK2018)

(93) [..] *tajos ir tā saucamais "slēptais sāls"*. (TenTen)

(94) *Vienlaikus šis sāls ir piecas līdz sešas reizes dārgāks* [..] (LVK2018)

Atrodams arī vienlīdzīgs daudzums piemēru, kuros vārds *sāls* tiek lietots sieviešu dzimtē:

(95) *Ja es zinu, ka banāns ir salds, kafija rūgta un sāls sāļa, tad taču* [..] (LVK2018)

(96) [..] *ielas bija kļuvušas netīri brūnas no kaisītā sāls* [..] (TenTen)

(97) [..] *bet sāls ir izmantojama arī skaistumkopšanā*. (TenTen)

Uz lietvārda dzimti lielākajā daļā atrasto piemēru norāda īpašības vārds pirms vai pēc lietvārda, bieži – divdabis vai darbības vārds, retāk – vietniekvārds. Latviešu valodas tekstu korpusos ir

piemēri, kuros vīriešu dzimte lietota, ja par vārdu *sāls* tiek runāts kā par ķīmisku vielu, sieviešu dzimte – ja runāts par pārtikā lietojamu vielu, taču ne vienmēr. Lielākoties dzimšu lietojums ir atkarīgs no tā, kura no dzimtēm teksta autoram šķitusi pareizāka, paša runā ierastāka. Vīriešu dzimte lietota arī pārtikā lietojamās sāls apzīmēšanai:

(98) *Kvalitatīvs sāls ir viens no pamatproduktiem [..]* (LVK2018)

(99) *[..] vāra lielā ūdens daudzumā, kam pievienots sāls.* (TenTen)

Tāpat atrodami piemēri, kuros lietvārds *sāls* izmantots sieviešu dzimtē, runājot par sāli kā ķīmisku vielu:

(100) *Lai atbrīvotos no ledus, biežāk tiek izmantota tieši tehniskā sāls.* (LVK2018)

(101) *Dominējošais elements šīs unikālās sāls sastāvā ir magnijs.* (TenTen)

(102) *Maisījuma sastāvā esošā sāls palīdzēs sniegam izkust [..]* (LVK2018)

(103) *sviedru sāls izēdusi ādā tumšas rievās.* (LVK2018)

„Latviešu valodas gramatikā” minēts, ka ikdienā lietojamo reāliju *vārāmo sāli* valodas lietotāji semantiski nesaista ar citiem sāļiem, tāpēc lēmums par gramatiskās dzimtes vienādošanu valodas praksē nav realizējies (Smiltnece 2013, 336). Pēc piemēriem var secināt, ka vārds *sāls* sieviešu dzimtē nereti tiek saistīts arī ar citiem sāļiem. Neskaidrība, kuru dzimti izvēlēties, dažkārt mēdz būt tik liela, ka teikumā paralēli tiek lietotas abas dzimtes – gan vīriešu, gan sieviešu:

(104) *[..] nātrija hlorīds (vārāmais sāls) - speciāli tiek pievienota pārtikas produktiem.* (TenTen)

Korpusa tekstos atrodami piemēri, kuros vārds *sāls* tiek locīts pēc 2. deklinācijas lietvārdu parauga:

(105) *Senos laikos sālim piedēvētas maģiskas spējas.* (TenTen)

(106) *Itālijā uz galda blakus maizei un sālim [..]* (TenTen)

Nereti parādās piemēri, kuros vārds *sāls* locīts kā 6. deklinācijas lietvārds:

(107) *[..] ieviest akcīzes nodokļus cukuram un sālij [..]* (TenTen)

(108) *Magnija sālij, pateicoties tās īpašajam [..]* (TenTen)

(109) *Taviem mācekļiem, jābūt kā sālij [..]* (TenTen)

(110) *[..] tiek dots vārāmai sālij.* (TenTen)

Deklināciju svārstības minētajos piemēros izpaužas tieši datīva locījumā. Abu lietvārda *sāls* dzimšu formas norādītas arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”. Tur minēts, ka vārds *sāls* tiek lietots arī pārnestā nozīmē kā būtiska, nepieciešama sastāvdaļa, par piemēru sniedzot Rūdolfa Blaumaņa citātu:

(111) „*Mīlestība ir laulības sāls.*” (LLVV)

Korpusos apkopotajos tekstos atrodami dažādi piemēri, kuros atklājas vārda *sāls* pārnestās nozīmes lietojums, taču ir piemēri, kuros plaši apspriestā lietvārda dzimte nav nosakāma:

(112) *[..] izglītība ir zemes sāls [..]* (LVK2018)

Netrūkst piemēru, kuros novērojamas dzimtes svārstības. Dažos no tiem izmantota vīriešu dzimte:

(113) *[..] bet ne jau tur tas sāls [..]* (TenTen)

(114) *Vai tas sāls ir tur [..]* (TenTen)

(115) *Ne jau pīrāgos tas sāls, sapratnē, kas radās jau septembrī.* (TenTen)

Daļa valodas lietotāju izvēlas sieviešu dzimti:

(116) *Lūk, šai gramatiskajā niansē tad arī visa sāls [..]* (LVK2018)

(117) *‘Pati sāls’ tieši video sākumā [..]* (LVK2018)

(118) *Nākotni nevar paredzēt, bet tur jau tā dzīves sāls, vai ne?* (LVK2018)

(119) *[..] tagad zinu kur bija tā sāls.* (Ten Ten)

Piemēros uz dzimti norāda vietniekvārds, kas atrodas pirms lietvārda *sāls*. Visbiežāk tiek izmantoti norādāmie vietniekvārdi *tas* un *tā* nominatīvā, retāk, kā pēc piemēriem noprotams – patstāvības nozīmes vietniekvārdi *pati*, *pats* un kvantitatīvas pazīmes vietniekvārdi *viss*, *visa*.

Šī jautājuma aktualitāti apliecina fakts, ka vārda *sāls* dzimtes lietojums ticis apspriests pat TV ziņu raidījumā „Bez Tabu” 2017. gadā. Vienā no raidījuma sadaļām, kura saukta „Sūdzību dēlis”, ievietota Zandas, Latvijas iedzīvotājas, vēstule, ar kuras palīdzību viņa vēlas gūt skaidrību:

(120) „*Sveiki! Pirms kāda laika iegādājos veikalā “Sāls rupjais”! Protams, nekas nav mūžīgs un ar laiku tā beidzās un atkal devos uz veikalu, lai iegādātos jaunu. Bet tagad piedāvājumā tikai “Sāls rupjā”!*” (www.skaties.lv/beztabu)

Komentāru sadaļā atrodami pretrunīgi viedokļi par to, kā ir pareizi. Daļa komentētāju norāda, ka ir jāizmanto sieviešu dzimte, runājot par pārtikā lietojamo sāli:

(121) *Linda - Sāls ir sieviešu dzimtes vārds ;) pareizi būtu "Rupjā"* (www.skaties.lv/beztabu)

(122) *lol – [...] sieviešu dzimtes vārdu, kas beidzas ar -s mūsdienās ir maz, tāpēc cilvēki gluži nevilši var sākt tos locīt kā daudz ierastākos vīriešu dzimtes vārdus, kas beidzas ar -s un tagad arī valodnieki, kas iesaka literārās valodas normas ir nolēmuši, ka ieteicamāk būtu lietot šo formu.* (www.skaties.lv/beztabu)

Otra daļa komentētāju ir pārliecināti, ka šajā gadījumā izmantojama vīriešu dzimte:

(123) *Kārlis - Sāls skaitās vīriešu dzimtas vārds. Tātad rupjais sāls.* (www.skaties.lv/beztabu)

(124) *ok - Loģiski! Rupjais* (www.skaties.lv/beztabu)

Viens no komentētājiem atsaucas uz LVA mājaslapā ievietoto skaidrojumu par vārda *sāls* lietojumu (LVA) un norāda, ka visu veidu sāls ir vīriešu dzimtes lietvārds, tātad jālieto vīriešu dzimtē:

(125) *Tur tas sāls apraksts! - Sāls ir vīriešu dzimtes lietvārds, kuru loka tāpat kā 2. deklinācijas lietvārdus akmens, zibens, ūdens, mēness u. c. Pamatojums - pret vārda sāls dalījumu pārtikā lietotais un ķīmijā lietotais sāls jau pirms daudziem gadiem iebilda ķīmiķi, jo sāls kā ķīmiskais elements ir abos gadījumos, tāpēc nav pamata līdzīgu (vai pat vienādu!) ķīmisku elementu apzīmēšanai izšķirt vīriešu un sieviešu dzimti. Tāpēc arī Terminoloģijas komisija pieņēma lēmumu, ka visu veidu sāls ir vīriešu dzimtes vārds.* (www.skaties.lv/beztabu)

Ir noprotams, ka valodas lietotāju vidū ir neizpratne par šī vārda lietojumu, jo pieejamā informācija dažādos avotos ir ļoti pretrunīga. LVA mājaslapā atrodamā informācija liek valodas lietotājiem domāt, ka vārds *sāls* lietojams tikai vīriešu dzimtē (LVA). Darbā “Latviešu valodas gramatika” minēts, ka vārdu *sāls* var lietot gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē, ņemot vērā ilgstošā periodā izveidojušos situāciju (Smiltnece 2013, 336–337). “Latviešu valodas literārās valodas vārdnīcā” norādītas abu dzimšu formas (LLVV). Arī Inta Freimane darbā “Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” norāda uz šo problēmu un skaidro, kāpēc radušās dzimtes svārstības: “Tika sajauktas līdz šim stabili lietotas formas un radīts nevēlams psiholoģisks efekts: daļa valodas lietotāju nespēj vīriešu dzimtes formu pieņemt un turpina lietot vārdu sāls sieviešu dzimtē; līdz ar

to viņi kļūst par literārās normas pārkāpējiem. Turklāt tradīcija sāls lietojumā ir ļoti stipra. Viss minētais bija jāņem vērā normētajiem; attiecīgā normas maiņa bija labi jāapsver [...]” (Freimane 1993, 124). G. Smiltnece secina, ka vīriešu dzimtes lietvārds *sāls*, *sāļi* valodas praksē kā zinātnisks termins tiek lietots biežāk, jo vīriešu dzimtes forma tiek vispārināta un atzīta par normu (Smiltnece 2002, 23). Jānorāda, ka mūsdienu latviešu valodā novērojama tendence vārdu *sāls* lietot vienlīdz bieži abās dzimtēs, nešķirot vārda nozīmes – pārtikā lietojamā sāls un *sāls* kā zinātnisks termins.

Arī 6. deklinācijas lietvārda *dzelzs* dzimtes lietojums mēdz svārstīties. Tas bieži lietots vīriešu dzimtē vārda formā *dzelzis*. Rakstu valodā šīs formas lietojums sastopams jau 19. gs., kad arī iezīmējās atšķirība starp šī vārda vīriešu un sieviešu dzimtes leksiskajām nozīmēm. Sieviešu dzimtē tas lietots, lai apzīmētu ķīmisku elementu (Smiltnece 2002, 37):

(126) *Turklāt augu produktos **dzelzs** ir trīsvērtīga [...]* (LVK2018)

(127) *[...] gaļā esošā **dzelzs** vieglāk uzsūcas organismā [...]* (LVK2018)

Taču vīriešu dzimtē šis vārds lietots daudzskaitlī *dzelži*, lai apzīmētu priekšmetus, kas izgatavoti no dzelzs, kā arī lūžņus (Smiltnece 2002, 37):

(128) *[...] daži sadauzīti paneļi un kaut kādi **dzelži**.* (LVK2018)

(129) *Kad nomiršu, kur paliks mani aparāti, darbarīki, citi vecie **dzelži**?* (LVK2018)

Tāpat parādās arī piemēri, kuros vīriešu dzimte izmantota arī vienskaitlī, apzīmējot no dzelzs gatavotus priekšmetus, kā arī lūžņus:

(130) *Un kādi gan tie **dzelža** gabali izskatīsies [...]* (TenTen)

(131) *[...] ir iemūrēti 6 **dzelža** lukturstabi.* (TenTen)

Lai gan reti, bet mūsdienu latviešu valodā ir atrodami piemēri, kuros vīriešu dzimte izmantota teikumos, kuros vajadzētu lietot sieviešu dzimti:

(132) *Lai čoms jūt **dzelža** garšu, tā arī viņam būs interesantāk.* (TenTen)

(133) *sajūta bija kā pie karsta **dzelža**.* (TenTen)

Aplūkotie piemēri ir ģenitīva locījumā. Novērojams, ka liela daļa teikumu, kuros vārds *dzelzs* tiek lietots vīriešu dzimtē, teksta tematika ir saistīta ar datortehniku:

- (134) *[..] paņem un uzliec uz jebkura normāla PC **dzelža** hackintošu [..]* (TenTen)
- (135) *[..] taču tas nav Vistas + 600 MB uz tā paša **dzelža**.* (TenTen)
- (136) *Win8 ir drausmīgi lēns, salīdzinot ar WinXP / Win7 uz tā paša **dzelža** ar to pašu interneta pieslēgumu.* (TenTen)

Pēc piemēriem var secināt, ka datorlietotāju vidū ir ieviests profesionālisms *delzis*, kas tiek lietots ģenitīva locījumā, vīriešu dzimtē (pretēji mūsdienu latviešu literārās valodas normām) un aizstāj vārdu *dators*.

3.2. Ķermeņa daļu nosaukumi

G. Smiltiece norāda: „izplatīts ir *ā-* un *o-celmu* paralēlformu tips, kas rakstu valodā atspoguļojas ļoti plaši un kas sastīts ar izlokšņu formu ieplūšanu.” Kā vienu no piemēriem autore min vārdus *seja – sejs* (Smiltiece 2002, 27). Mūsdienu latviešu valodā vārda lietojums 1. deklinācijā (*sejs*) nav izplatīts, be gan sastopams diezgan reti:

- (137) *Tev jau **sejs** kā sarepējušam celmam [..]* (TenTen)
- (138) *Rubenis šoreiz spēlē boļševiku, lai gan bīdes **sejs** vairāk atgādina digitalizētāju.*
(TenTen)
- (139) *Trešdien mans **sejs** izskatījās tiktāl normāls* (TenTen)

Pēc piemēriem var secināt, ka vārds *sejs* visbiežāk izmantots tieši sarunvalodā. G. Smiltiece norādījusi, ka vairumā gadījumu tomēr tiek lietotas *ā-celma* formas, vīriešu dzimtes variantu īpatsvars ir mazāks (Smiltiece 2002, 27). Vārda forma *sejs* iekļauta arī LLVV ar piebildi – *novec.* (LLVV). Ir piemēri, kuros vārds *sejs* ir lietots kā metafora mēram, pilsētas galvai:

- (140) *Aversā būs redzams pats Valmieras **sejs** [..]* (TenTen)

Kādā citā piemērā *sejs* ir metafora personai, cilvēkam:

- (141) *[..] jo tad vismaz neviens konkrēts **sejs** nevar prasīt pieņemt likumus savā labā.* (TenTen)

Nereti vīriešu dzimtes variants parādās daiļliteratūras tekstos, piemēram, brāļu Kaudzīšu romānā *Mērnīeku laiki*:

(142) *Tumšs kā nemierīgais atvars bij arī viņa sejs.* (TenTen)

Jāsecina, ka vārds *sejs* vīriešu dzimtes formā mūsdienu latviešu valodā ir ieguvis stilistisku nokrāsu, jo tiek lietots kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis – metafora pilsētas mēram (*Aversā būs redzams pats Valmieras sejs*), kā arī konkrētai personai (*neviens konkrēts sejs nevar*), biežāk izmantots tieši sarunvalodā, dažkārt daiļliteratūras tekstos.

Ierastāka valodas lietotājiem, protams, šķiet vārda sieviešu dzimtes forma *seja*:

(143) *[..] izlīdzina sejas krāsu [..]* (TenTen)

(144) *Ķermeņa redzamākā daļa – seja.* (LVK2018)

Piemēros (143) un (144) vārda sieviešu dzimtes forma *seja* lietota tā pamatnozīmē – lai apzīmētu cilvēka ķermeņa daļu, taču valodas lietotāji to bieži izmanto arī pārnestā nozīmē:

(145) *Taču kādu seju iegūs dzīvoklis, atkarīgs no katra paša.* (LVK2018)

(146) *[..] bet es nebiju gatava ieskatīties sejā šim vecumam.* (LVK2018)

(147) *[..] tās visas ir viņas skatuves sejas.* (LVK2018)

Piemērā (145) vārds *seja* apzīmē telpas izskatu, auru, frāze *ieskatīties sejā* (146) nozīmē – sastapties ar kaut ko, piemēram, vecumu, citā kontekstā tas varētu būt arī cilvēks, ar ko nākas sastapties, taču piemērā (147) *seja* apzīmē lomas, kas cilvēkam jāspēlē uz skatuves. Jānorāda, ka šim vārdam laika gaitā ir izveidojies plašs skaits leksisko nozīmju. Tāpat kā vīriešu dzimtes forma *sejs*, arī sieviešu dzimtes forma *seja* bieži tiek izmantota kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis dažādu stilu tekstos. Ja vārds lietots 4. deklinācijā (*izlīdzina sejas krāsu*), tas neiegūst īpašu stilistisku nokrāsu, ir neitrāls, taču 1. deklinācijā (*sejs kā sarepējušam celmam*) tas ir stilistiski marķēts.

G. Smiltiece norāda, ka arī 6. deklinācijas lietvārdam *sirds* kādreiz bija vērojama tendence veidot paralēlformu ar 5. deklinācijas lietvārdu *sirde*. Autore norāda, ka šie izloksnēs sastopamie 6. deklinācijas lietvārdu varianti daudzveidīgi un plaši atspoguļojās arī rakstu valodā (Smiltiece 2002, 36). Mūsdienu latviešu valodā lietvārds *sirde* 5. deklinācijā ārpus izlokšņu tekstiem parādās ļoti reti:

- (148) [..] *ko nu **sirde** kāro sastumt puncītī.* (TenTen)
- (149) *Tev ir tik skaists augums, ka man **sirde** sāj [..]* (TenTen)
- (150) *Vai viņiem nemaz nesāj **sirde** par tiem 247 miljoniem afrikāņu [..]* (TenTen)

Piemēros (149) un (150) lietots frazeoloģisms *sāj sirde*, ko izmanto gadījumos, kad izjūt dziļu, nomācošu emocionālu stāvokli, ko izraisa kas nevēlams, arī piemērā (148) teksta autors izvēlējis frazeoloģismu *sirde kāro*, kas apzīmē iespēju dabūt cik vien grib, jebkurā daudzumā (LLVV). Lai gan LLVV norādīta šī vārda forma tikai 6. deklinācijā, pēc konteksta noprotams, ka šie izteicieni abās vārda formās sakrīt. Jāsecina, ka arī vārda forma *sirde*, tāpat kā *sejs* biežāk izmantota tieši sarunvalodā:

- (151) [..] *ka **sirde** klapēja baigi stipri [..]* (TenTen)
- (152) *Viens pamuļķis visu jauc kamēr sāk **sirde** klapēties [..]* (TenTen)

Par teksta piederību sarunvalodai liecina tai raksturīgi vārdi – *klapēja*, *baigi* (151), kā arī *klapēties* (152). 6. deklinācijā vārds *sirds* izmantots dažādos valodas stilos, piemēram, zinātniskajā stilā, daiļliteratūrā, publicistikā:

- (153) ***Sirds** kambaru saraušanās laikā asinis izpleš elastīgās artēriju sienīņas [..]* (LVK2018)
- (154) [..] *lido bijušais aptieknieks, kam **sirds** sen kopš stājusies [..]* (LVK2018)
- (155) *Svecītes pie **sirds** formas vainaga piestiprināt palīdzēja [..]* (TenTen)

Zinātniskajā stilā vārds izmantots piemērā (153), daiļliteratūrā – (154), publicistikā – (155). Var secināt, ka vārds 6. deklinācijā ieguvis neitrālu lietojumu (*pie sirds formas vainaga piestiprināt palīdzēja*), taču 5. deklinācijā tam piemīt zināma stilistiska ekspresija (*ko nu sirde kāro sastumt puncītī*).

3.3. Augu nosaukumi

Darbā „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” G. Smilniece pieminējusi, ka mūsdienu valodā vērojams *ē-* un *ijo-* celmu paralēlismu. Kā piemēru autore min vārdus *vīgrieze – vīgriezis*. Autore norāda, ka *ē-* celma forma jau 20. gs. kļuvusi par valodas normu, taču otra celma formas variants arī nav zudis (Smilniece 2002, 34). LLVV *vīgriezei* dots šāds skaidrojums: daudzgadīgs rožu dzimtas lakstaugs ar plūksnaini dalītām lapām un baltiem vai iedzelteniem ziediem skarveida ziedkopās (LLVV). *Vīriešu* dzimtes forma vārdnīcā norādīta nav. Mūsdienu latviešu valodā vārds 2. deklinācijā (*vīgriezis*) sastopams ļoti reti, taču, ja ir, tad daudzskaitļa formā:

(156) *Un vīgrieži, piedodiet [..]* (TenTen)

(157) *Tagad dzeru varen gardu tēju – meža aveņu lapas [..] + vīgrieži [..]* (TenTen)

(158) *[..] sastāvs: [..] bērzu lapas, raudene, piparmētra, [..] vīgrieži [..]* (www.ozolini.lv)

Piemēros (157), (158) vārds *vīriešu* dzimtes variants lietots uzskaitījumā, taču piemērā (156) izmantots uzrunā. Piemēru skaits ir tik mazs, ka var secināt, ka valodas lietotāji par sev labāk tīkamu ir pieņēmuši sieviešu dzimtes formu *vīgrieze*:

(158) *Pirmkārt, vīgriezi, apiņiem, citronmelisai un liepziediem [..]* (TenTen)

(159) *Kreisajā rokā viņš nesa trīsmetrīgu vīgriezi [..]* (LVK2018)

(160) *[..] grāvjos un ūdeņu malās ar saldi medainu smaržu aicina vīgriezes [..]*
(www.kasjauns.lv)

Tekstos, kuros vārds parādās, parasti ir aprakstītas dažādas tējas, kurās *vīgrieze* ir pievienota kā viena no sastāvdaļām ((158), 160)). Jāuzsver, ka dažkārt nemaz nav nojaušams, kādā dzimtē šis vārds ir lietots, jo daudzskaitļa ģenitīvā gan *vīriešu*, gan *sieviešu* dzimtē vārds tiek locīts identiski – *vīgriežu*:

(161) *[..] vai ēd vīgriežu ziedus.* (LVK2018)

(162) *[..] bērnam dot vīgriežu tēju labākam miegam?* (TenTen)

(163) *Pašlaik jāvāc tikai vīgriežu jeb 'Filipendula ulmaria' ziedi [..]* (www.delfi.lv)

Jāsecina, ka ir daļa piemēru (161), (162), (163), kuros vārda dzimte nav nosakāma, taču visbiežāk tā atklājas kopējā kontekstā. Vārds vīriešu dzimtes formā tiek izmantots tik reti, ka var apgalvot, ka šī forma mūsdienu latviešu valodā ir gandrīz zudusi.

Latviešu rakstu valodā līdz pat 19. gs. beigām paralēli lietotas sieviešu un vīriešu dzimtes formas *kļava* un *kļavs*. 20. gs. sākumā vīriešu dzimtes forma lietota daudz biežāk nekā sieviešu dzimtes. G. Smiltiece piebilst, ka forma *kļavs* dažkārt sastopama mūsdienu rakstu valodā (Smiltiece 2002, 28). Vīriešu dzimtes formā vārds *kļavs* lietots samērā reti:

(164) *[..] stāv tukšs un skumīgs mans **kļavs** [..]* (LVK2018)

(165) *[..] parks ar rudens zelta pielijušiem **kļaviem** [..]* (TenTen)

(166) *[..] darbnīcā, kurā tika veidoti māla trauciņi **kļava** lapas izskatā.*
(www.pepijapn.garm.lv/)

Piemēros (164), (165) vārda forma *kļavs* izmantota daiļliteratūras tekstos, taču piemērā (166) vārda lietojums sastopams publicistikā, kas apliecina, ka daži valodas lietotāji to uztver par neitrālu. Arī LLVV ir norādīta vārda vīriešu dzimtes forma *kļavs* (LLVV) ar piebildi, ka tas ir apvidvārds – noteiktā apvidū izplatīts vārds, ko šim apvidum raksturīgas savdabīgas parādības apzīmēšanai dažkārt mēdz izmantot arī literārajā valodā (Skujiņa 2007, 40). Vīriešu dzimtes forma biežāk sastopama latviešu tautasdziesmās:

(167) *No oša, no **kļava**, no ozoliņa.* (www.dainuskapis.lv)

(168) *Vējiņš nesa **kļava** lapu,*

***Kļava** lapa mani nesa.* (www.dainuskapis.lv)

G. Smiltiece norāda, ka latviešu tautasdziesmās vīriešu dzimtes forma nostiprinājusies citu koku nosaukumu ietekmē. Kļavai piedēvētas tādas pašas īpašības kā ozolam, osim (Smiltiece 2002, 28). Pēteris Šmits ieteicis latviešu literārajā valodā lietot vīriešu dzimtes formu *kļavs*, piebilstot, ka tā ir vecāka un atbilst lietuviešu valodas vārdam *klēvas* (Šmits 1934, 16). Pretēji viņa ieteikumam, valodas lietotāji labprātāk izvēlas lietot sieviešu dzimtes formu *kļava*:

(169) ***Kļavu** sulas ir daudz saldākas nekā bērzu [..]* (LVK2018)

(170) *Šovasar daudzviet Latvijā uz **kļavu** lapām novēroti melni plankumi.* (TenTen)

(171) *laukumā pie lielās **kļavas** bija piebraukuši ar tumšzilu žiguli [..]* (LVK2018)

Jāsecina, ka vīriešu dzimtes forma mūsdienu latviešu valodā saglabājusies galvenokārt daiļliteratūrā (*skumīgs mans kļavs*), piešķirot tekstam stilistisku ekspresīvu noskaņu, retos gadījumos tā parādās publicistikas tekstos (*trauciņi kļava lapas izskatā*) un ir ieguvusi apvidvārda statusu. Sieviešu dzimtes forma valodas lietotājiem šķiet ierastāka, pareizāka, tāpēc arī tiek daudz biežāk lietota (*lielās kļavas, kļavu sulas*).

SECINĀJUMI

1. Profesijas, kas vēsturiski bijušas sieviešu pārziņā, vēl joprojām bieži tiek lietotas sieviešu dzimtē arī tad, ja tiek runāts par vīriešiem (*aukles pakalpojums, kā aukle*), un šo profesiju nosaukums oficiāli ir ticis iekļauts profesiju klasifikatorā, taču profesijas, kas vēsturiski bijušas vīriešu pārziņā, arvien retāk tiek lietotas vīriešu dzimtē, runājot par sievietēm. Lai arī dažkārt ir novērojamas dažas atkāpes no normas, sieviešu dzimte dažādu profesiju un amatu nosaukumos tiek ieviesta samērā strauji (*Neapoles māte, pilsētas māte*). Sieviešu dzimtes forma profesiju, kā arī amata nosaukumos netiek izmantota, nosaucot konkrētu vīriešu dzimuma personu, taču vīriešu dzimtes forma bieži tiek attiecināta uz konkrētām sieviešu dzimuma pārstāvēm.
2. Ir zudusi valodas lietotāju pretestība pret sieviešu dzimtes lietojumu profesiju un amatu nosaukumos, kuros ir skaņu savienojumi *-ks-*, *-gs-*, kā arī *-logs-*, *-gogs-*, *-urgs*. Dzimtes svārstības šādos vārdos novērojamas retos gadījumos un, visticamāk, saistītas ar valodas lietotāju nekompetenci. Sieviešu dzimtes forma tiek pielāgota nosaukumiem, kas apzīmē sieviešu dzimuma personas (*tulce Anda, uroloģe-onkoloģe, kultūras vēstniece, etnopsiholoģe, kāda izlūce*).
3. Lai izvairītos no kāda amata vai profesijas nosaukuma lietošanas konkrētā dzimtē, dažkārt tekstu autori mēdz aizstāt šo vārdu ar kādu citu, kas tiem šķiet valodas praksē ierastāks, piemēram, sieviešu dzimtes profesijas nosaukums *māte* tiek aizstāts ar *domes priekšsēdētāja*.
4. Tādi vārdi kā *sievietis, sievišķis*, kuru vīriešu dzimtes forma agrāk bijusi tikpat neitrāla kā sieviešu dzimtes – *sieviete*, mūsdienu latviešu valodā izmantoti galvenokārt daiļliteratūrā, lai radītu stilistiski ekspresīvu noskaņu. Vārds *sievietis*, neņemot vērā daiļliteratūras tekstus, bieži parādās tiešās runas teikumos, savukārt agrāk lietotie vārdi *sievišķa* un *sievīska* ārpus daiļliteratūras vairāk nefigurē vai parādās ļoti reti, tāpat kā vārdi *meitenis, meitieši*. Pēc tāda paša principa kā *sievietis* valodas lietotāju vidū ieviesta sieviešu dzimtes forma *vīriete* (*bārdainā vīriete, vīriete draudēja*), kas apzīmē sievišķīgus vīriešus, kā arī transseksuālus cilvēkus. Uz vīriešu dzimuma personu attiecināta arī vārda forma *meitenis* (*reāls meitenis*). Pētījumi par vārda *meitenis* leksiskās nozīmes paplašināšanos, kā arī vārda *vīriete* parādīšanos rakstu valodā noteikti ir turpināmi, jo, iespējams, ka tiktu atklāti vēl daudzi iepriekš neapzināti vārdu formu varianti.

5. Abām vārda formām *skuķe* un *skuķis*, kā arī deminutīvam *skuķēns* ir vienāda nozīme, to semantiskais lietojums netšķiras, mūsdienu latviešu valodā abi varianti tiek lietoti, lai paustu paaugstinātu ekspresivitāti teikumā. Vārda formas visbiežāk izsaka negatīvu autora attieksmi (*nopuņķojušies skuķēni, iedomīgās skuķes, skuķi, pavisam vēl bērni, mētājas apkārt kā jauns skuķis*). Daudz retāk vārda formas izmantotas, lai paustu pozitīvu autora attieksmi (*foršs skuķēns, aušojas kā jauns skuķēns*). Tādos gadījumos visbiežāk izmantota vārda deminutīva forma *skuķēns*.
6. Viens no lietvārdiem, kura dzimtes lietojuma svārstības ir visizteiktākās mūsdienu latviešu valodā, ir lietvārds *sāls*. Vārda *sāls* dzimtes izvēle ir atkarīga no tā, kura no dzimtēm teksta autoram šķitusi pareizāka un paša runā ierastāka. Vārds *sāls* sieviešu dzimtē nereti tiek saistīts arī ar citiem sāļiem, ne tikai pārtikā lietojamo sāli (*tehniskā sāls*), kā tas minēts *Latviešu valodas gramatikā*. Tāpat arī sieviešu un vīriešu dzimte tiek jaukta rakstos par sāli kā ķīmisku vielu (*rupjais sāls, smalkais sāls*). Neskaidrība, kuru dzimti izvēlēties, dažkārt mēdz būt tik liela, ka teikumā paralēli tiek lietotas abas dzimtes – gan vīriešu, gan sieviešu (*vārāmais sāls*) - *speciāli tiek pievienota*). Viens no daudzajiem iemesliem, kas radījis neskaidrību dzimtes izvēlē, ir pretrunīgā informācija, kas atrodama dažādos avotos. Dzimtes svārstības novērojamas arī lietvārda *dzelzs* lietojumā. Paralēli sieviešu dzimtes formai (*dzelzs ir trīsvērtīga, esošā dzelzs*), nereti tiek izmantota arī vīriešu dzimtes forma (*dzelža garšu, karsta dzelža*).
7. Ķermeņa daļu nosaukumos viens no analizētajiem vārda formu variantiem ieguvis stilistiski ekspresīvu lietojumu mūsdienu latviešu valodā. Piemēram, vārda sieviešu dzimtes forma *seja*, visbiežāk lietota neitrālā nozīmē (*izlīdzina sejas krāsu*), taču vīriešu dzimtes forma *sejs* izmantota, lai radītu stilistisku ekspresiju (*sejs kā sarepējušam celmam*). Nereti abas formas izmantotas kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis (*skatuves sejas, pats Valmieras sejs*). Pēc piemēriem var secināt, ka vārdi *sejs*, kā arī otra aplūkotā vārda forma *sirde* visbiežāk izmantoti tieši sarunvalodā.
8. Analizējot dzimtes lietojuma svārstības augu nosaukumos, var secināt, ka valodas lietotāji izvēlas vienu no vārdu variantiem, otrs ir gandrīz aizmirsts, zudis. Tā, piemēram, vārda *vīgriete* vīriešu dzimtes formas *vīgriezis* lietojums novērojams daudzskaitlī, bet ļoti retos gadījumos (*aveņu lapas + vīgrieži*). Dažkārt nav nosakāms, kādā dzimtē tieši šis vārds ir lietots, jo gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē sakrīt daudzskaitļa ģenitīva formas (*vīgriežu ziedus, vīgriežu tēju*). Mūsdienu latviešu valodā pieņemta vārda *kļava* sieviešu dzimtes

forma (*kļavu lapām, lielās kļavas*), vīriešu dzimtes forma LLVV apzīmēta kā apvidvārds un tiek lietota reti. Tā galvenokārt saglabājusies daiļliteratūrā (*skumīgs mans kļavs*), kā arī tautasdziesmās (*vējiņš nesa kļava lapu*), tāpēc jāsecina, ka augu nosaukumos dzimtes svārstības novērojamas ļoti retos gadījumos.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Avoti

Korpusi

1. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018. Pieejams:
<http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
2. Ten Ten korpus LATVIAN WEB 2014. Pieejams:
https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2F1vtenten14_2

Interneta ziņu portāli

1. www.delfi.lv
2. www.diena.lv
3. www.lsm.lv
4. www.nra.lv
5. www.skaties.lv
6. www.tvnet.lv
7. www.valmieraszinas.lv

Citas tīmekļa vietnes

1. www.cvmarket.lv
2. www.dainuskapis.lv
3. www.darbsvacija.lv
4. www.forumcinemas.lv
5. www.manaoga.lv
6. www.pepijapn.garm.lv/
7. www.prakse.lv
8. www.sieviesuklubs.lv
9. www.vaaju.com

2. Teorētiskā literatūra

1. Augulis, U. *Profesiju klasifikators*. 2010. Pieejams:
http://www.lm.gov.lv/upload/darba_devejiem/profesiju_klasifikators.pdf
2. Baltiņš, M., Rūmniece, I. *Par lietvārda mērs sieviešu dzimtes formu*. Pieejams:
<https://www.vestnesis.lv/op/2017/20.10>
3. Bendiks, H. et al. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*: 8 sējumos. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: www.tezaurs.lv/lv
4. Bielenstein, A. *Handbuch der lettischen Sprache. I. Grammatik*. Mitau: Fr. Lucas' Buchhandlung, 1863.
5. Brundāte, G. *Lietvārdu dzimtes variantu stilistiskā un semantiskā diferenciacija latviešu valodā*. LPSR ZA Vēstis, Nr. 4. 1975, 101–109.
6. Corbett, G. *Gender*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
7. Corbett, G. Number of Genders. *The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer, M. S., Haspelmath, M. (eds.) Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013. Pieejams: <http://wals.info/chapter/30>
8. Dravnieks, J. *Raksti*. Rīga, 1926.
9. Endzelīns, J., Mīlenbahs, K. *Latviešu gramatika*. Rīga: Zihmaņa apgāds, 1907.
10. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne, 1993.
11. Heartlé, I. Does grammatical gender influence perception? A study of polish and french speaker. *Psychology of Language and Communication*. Vol. 21, No. 1., 2017, 387–405.
12. Есперсен, О. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1984.
13. Kalme, V., Smiltiece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA, 2001.
14. Kalnača, A. Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā // *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība*. 728. sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 28–34.
15. Kalnača, A. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
16. Kalnača, A. Opozīcija dzīvs / nedzīvs mūsdienu latviešu valodā. *Linguistica Lettica VI*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000, 178–187.
17. *Latviešu valodas aģentūra*. Pieejams: <https://valoda.lv/>.
18. Meistere, A. *Lietvārda dzimtes lietojums publicistikas tekstos: bakalaura darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007.

19. Meistere, A. Sieviešu dzimuma gramatiskie rādītāji publicistikā. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē: pētījumi gramatikā II*. Kalnača, A. (proj. vad.). Rīga, 2009, 69–88.
20. Meistere, A. Sievietes nosaukumi publicistikas tekstos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Kalnača, A., Lokmane, I. (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 44–58.
21. Paegle, Dz. *Latviešu literārās valodas morfoloģija: I daļa*. Rīga: Zinātne, 2003.
22. Paulauskienė, A. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1994.
23. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas praktiskā stilistika II. Morfofostilistika*. Rīga: Zvaigzne, 1983.
24. Smiltneiece, G. Lietvārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotneiece, K. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002, 8–43.
25. Smiltneiece, G. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, D., Grigorjevs, J. (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 324–369.
26. Skujiņa, V. (red.). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
27. Strelēvica-Ošiņa, D. Kam ir dzimte? Kam pieder dzimte? *Dzīves lingvistika. Veltījumskrājums profesoram Jānim Valmanim*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 223–235.
28. Šmits, P. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Valters un Rapa, 1934.
29. Veisbergs, A. Dzimtes jautājums valodā un tulkojumā. *Dzimte un tulkošana*. Novikova, I. (sast.). Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2018, 19–31.
30. Veisbergs, A. Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās // *Linguistica Lettica 5*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999.
31. Wierzbicka, A. *Semantics. Primes and Universals*. Oxford / New York: Oxford University Press, 1996.

DOKUMENTĀRĀ LAPA

Bakalaura darbs “Lietvārda dzimtes svārstības mūsdienu latviešu valodā” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Megija Kokoreviča _____
/paraksts un datums/

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: Dr. philol. prof. Andra Kalnača _____
/paraksts un datums/

Recenzente: zin. asist. Evelīna Zilgalve _____
/paraksts un datums/

Darbs iesniegts Latvistikas un baltistikas nodaļā _____

Dekāna pilnvarotā persona: doc. Jolanta Stauga _____

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījumu komisijas sēdē _____

Protokols Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretāre: doc. Jolanta Stauga _____
/paraksts /